

ОНЦ БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХУУЛИЙН ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГЫГ УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДЛАХ СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН¹

Удиртгал

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн /цаашид “Үндсэн хууль” гэх/² Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлаж болно. Тийнхүү хязгаарласан хууль нь хүний амьд явах эрх, итгэл үнэмшилтэй байх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө, түүнчлэн хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандахыг хориглосон хуулийн заалтыг үл хөндөнө” гэж заасан. Мөн хуулийн “Хүний эрх, эрх чөлөө” хэмээх Хоёрдугаар бүлэгт тус үндсэн эрхүүдийг хуульчлан баталгаажуулсан байдаг. Ингэхдээ хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг төр хариуцахаар үүрэг хүлээсэн.

1992 оны Үндсэн хуульд ийнхүү хуульчилсны дараагаар 1995 онд “Онц байдлын тухай” хуулийг /цаашид “ОБТХ” гэх/³ баталж, өнөөдрийг хүртэл дагаж мөрдөж байгаа билээ. Тус хуулиар онц байдал зарлах үндэслэл, журам, онц байдлын үед хэрэгжүүлэх онцгой арга хэмжээ, онц байдлыг хэрэгжүүлэх байгууллагын бүрэн эрхийг тогтоож, онц байдал зарласантай холбогдсон бусад харилцааг зохицуулсан.

Түүнчлэн ОБТХ-ийн 18 дугаар зүйлд онц байдлын үед үл хөндөгдөх иргэний эрх, эрх чөлөөг зааж өгсөн бөгөөд онц байдал зарласан үед гадаад харилцааны асуудал эрхэлсэн Монгол Улсын сайд онц байдлын үед Монгол Улс Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын Пакт /цаашид “ИБУТЭТОУП” гэх/⁴-аар хүлээсэн үүргээс татгалзахад хүргэсэн хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлахтай холбогдсон ямар онцгой арга хэмжээг, ямар үндэслэлээр авч хэрэгжүүлэхээр тогтоож байгаа болон түүнийгээ хэдийд цуцлах тухайгаа Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Ерөнхий нарийн бичгийн даргад нэн даруй мэдээлэх тухай ОБТХ-ийн 7 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт хуульчилжээ.

Монгол Улс Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага /цаашид “НҮБ” гэх/-д гишүүнээр элссэнээсээ хойш ИБУТЭТОУП, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай Олон Улсын Пакт⁵ зэрэг хүний эрхийн талаарх НҮБ болон түүний төрөлжсөн байгууллагуудаас баталсан Олон Улсын 30 гаруй гэрээнд нэгдэн орж, үүрэг хүлээсээр иржээ.

Энэ хүрээнд ИБУТЭТОУП-ын хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын зургаа дахь удаагийн ээлжит тайланд Хүний эрхийн хорооноос өгсөн дүгнэлттэй холбоотойгоор өгсөн зөвлөмжүүдийг 2018-2021 онд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө"-ний 15 дахь хэсэгт заасан “Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг болон Онц байдлын тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар анхаарч үзэх” гэсэн зөвлөмжийн хүрээнд хийгдэх ажлыг “Хууль тогтоомжийн тухай хуульд заасны дагуу онц байдлын талаарх зохицуулалтын талаар

¹ ¹ Энэхүү үнэлгээг ХЗҮХ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, хууль зүйн ухааны доктор П.Амаржаргал удирдан, Эрдэм шинжилгээний Б.Ариунжаргал, Ц.Оюунчимэг, С.Цэрэндолгор нар хамтран гүйцэтгэв.

² *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (1992), №1

³ *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (1996), №2

⁴ Монгол Улсын Олон Улсын гэрээ, Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын Пакт, НҮБ, 1966, <https://www.legalinfo.mn/law/details/1257?lawid=1257> хаягаас үзнэ үү.

⁵ Монгол Улсын Олон Улсын гэрээ, Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай Олон Улсын Пакт, НҮБ, 1966, <https://www.legalinfo.mn/law/details/1284?lawid=1284> хаягаас үзнэ үү.

нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль боловсруулах шаардлагатай эсэх талаар тандан судалгаа хийх” гэж тодорхойлсон байна.

Иймд дээрх хэрэгцээ шаардлагад үндэслэн ОБТХ-д тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлж, хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахаар хуулийн төсөл боловсруулах шаардлагатай эсэхийг тодруулахыг зорилоо.

Судалгааны аргачлал:

Тус судалгааг Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолоор баталсан аргачлалын дагуу дараах үе шатаар хийж гүйцэтгэв. Үүнд:

1. Асуудалд дүн шинжилгээ хийх;
2. Асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг томъёолох;
3. Тухайн асуудлыг зохицуулах хувилбаруудыг тогтоож тэдгээрийн эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан судлах;
4. Зохицуулалтын хувилбаруудын үр нөлөөг тандан судлах;
5. Зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулж дүгнэлт хийх;
6. Тухайн зохицуулалтын талаарх Олон Улсын болон бусад улсын эрх зүйн зохицуулалтын харьцуулсан судалгаа хийх;
7. Зөвлөмж боловсруулах.

Дээрх дарааллын дагуу нэгдүгээрт “онц байдал”-тай холбогдох ойлголт, харилцааг судалж, ОБТХ-д үүсэж буй асуудлыг тодорхойлохыг зорьсон болно. Үүний тулд Монгол Улсын болон бусад орны хууль тогтоомж, Олон Улсын байгууллагаас гаргасан баримт бичиг, Олон Улсын гэрээ, холбогдох ном сурах бичиг, өмнө хийгдсэн социологийн судалгаа, судалгааны тайлан, илтгэл, өгүүллийг уншиж судлах, харьцуулалт хийх болон бусад статистик мэдээллийг ашигласан бөгөөд асуудлын мөн чанар, түүний цар хүрээг тогтоож, тухайн асуудлаар эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй нийгмийн бүлэг болон тухайн асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан нөхцөлийг тус тус тодорхойлов.

Асуудлыг тодорхойлсны дараагаар асуудлыг шийдвэрлэх ерөнхий зорилгоо томъёолж, тухайн зорилгод хүрэх хувилбарыг тогтоосон. Тухайн үе шатанд асуудлыг шийдвэрлэх хувилбаруудыг зорилгод хүрэх байдлаар нь харьцуулан дүгнэж хамгийн оновчтой хувилбарыг сонгон авч үр нөлөөг судлав.

Эцэст нь тухайн хувилбаруудаас сонгон авсан хувилбарт үндэслэн дүгнэлт, зөвлөмж боловсрууллаа.

НЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН БАЙДАЛ

ОБТХ батлагдан, хэрэгжиж эхлээд 24 жил болж байна. Энэ хугацаанд тус хуульд нийт 4 удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон. Харин хууль хэрэгжих хугацаанд буюу Монгол Улс түүхэндээ ганцхан удаа 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 194 дүгээр зарлигийн⁶ дагуу “Нийслэлийн Сүхбаатар дүүргийн нутаг дэвсгэрт бүлэг хүмүүсийн хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нийтийн эмх замбараагүй байдал үүсч, хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудад халдан амь насанд нь заналхийлж, эд хөрөнгө устгах, галдан шатаах үйл ажиллагаа даамжирч нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болсон тул энэхүү онцгой нөхцөл, үр дагаврыг арилгах , хүн ам, нийгмийн

⁶ Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний 194 дүгээр зарлиг, “Онц байдал тогтоох тухай”, <https://www.legalinfo.mn/law/details/762?lawid=762> хаягаас үзнэ үү.

амьдралыг хэвийн болгох зорилгоор...” онц байдал тогтоосон байдаг.

Онц байдал зарласнаар нийгэм, эдийн засаг, хүний эрх зэрэг нийгмийн олон талт харилцаанд тодорхой хэмжээнд нөлөө үзүүлдэг. Тухайлбал, Онц байдал зарлах болсон шалтгаан, нөхцөлөөс хамаарч эдийн засагт онц байдал зарласан болон зарласны дараа авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд зарцуулах төсөв нь улс орны эдийн засагт шууд байдлаар нөлөө үзүүлэх боломжтой.

Монгол Улсад 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр онц байдал зарлах болсон шалтгаан, нөхцөлтэй холбоотойгоор төрөөс МАХН-ын байрыг шинээр барих, үймээнээр гэмтсэн цагдаагийн алба хаагчдад нөхөн олговор олгох зэрэг асуудалд улсаас төсөв, санхүүжилт олгосон. Тухайлбал, УИХ-аас 2009 оны 7 дугаар сарын 09-ний өдөр “Хохирогчид нөхөх олговор олгох тухай хууль”⁷-ийг баталж, улсын төсвөөс 17.1 тэрбум төгрөг зарцуулсан байна. Мөн Монгол Улсын Засгийн газрын 2009 оны 294 дүгээр тогтоолын дагуу нөхөх олговор олгох болсонтой холбогдуулан 2008 оны нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үеэр албан үүргээ гүйцэтгэж байхдаа гэмтэж бэртсэн 396 цагдаагийн алба хаагчдад нийт 442.5 сая төгрөгийн нөхөх олговор олгуулах ажлыг зохион байгуулсан”⁸ байна.

Мөн хуульд заасан онц байдал зарлаж болох үндэслэлд малын гоц халдварт өвчин, ган, зуд зэрэг манай улсад түгээмэл тохиолддог үзэгдлүүд хамаардаг бөгөөд хэдийгээр өнөөдрийг хүртэл дээрх асуудлуудын хүрээнд онц байдал зарлаж байгаагүй ч тухай бүрт нь төрөөс санхүүгийн дэмжлэг олгон, шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсээр ирсэн. Тухайлбал, 2016-2017 онд зудтай, зудархуу байгаа аймаг, сумдад тусламж үзүүлэхээр Засгийн газрын зүгээс 48.2 тэрбум төгрөгийн тусламж, дэмжлэг үзүүлсэн юм.

Энэ мэтчилэн онц байдал зарлах нөхцөл байдал болон онц байдал зарласан үед уг асуудал нь зарласан хугацаа, тухайн нөхцөл байдлаас хамаарч улсын эдийн засагт тодорхой хэмжээнд өөр өөр үр нөлөө үзүүлэх боломжтой.

Онц байдал зарласнаар хүний эрх, эрх чөлөө, хуулийн этгээдийн эрхийг хязгаарлах, тэдэнд нэмэгдэл үүрэг хариуцуулах, төрийн болон аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагаанд тодорхой хугацаагаар хязгаарлалт тогтоох зэрэг үйл ажиллагаа шаардлагатай болдог тул энэ утгаар нийгэмд мөн тодорхой үр нөлөөг үзүүлэх боломжтой юм.

Дээрх туршлагад үндэслэн ОБТХ-тай холбоотой асуудлуудыг хэрхэн шийдвэрлэх, ямар арга хэмжээг хэрхэн авч хэрэгжүүлэх, хуулийн зохицуулалтын ач холбогдол, эерэг, сөрөг талыг судлан, цаашид уг хуулийг засан сайжруулж ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль боловсруулах шаардлагатай эсэхийг энэхүү судалгааны хүрээнд судлан үзнэ.

1.1. Асуудлын мөн чанар, цар хүрээг тодорхойлсон байдал

ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль боловсруулах хэрэгцээ, шаардлагыг тодорхойлох зорилгоор дээрх тулгамдсан асуудалд дүн шинжилгээ хийхэд дараах асуудлууд анхаарал татаж байна. Үүнд:

- Онц байдал зарласан үед ямар арга хэмжээг хэн, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны талаарх нарийвчилсан зохицуулалт дутмаг байгаа асуудал;
- Шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулийг 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс

⁷ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл (2009), №28

⁸ Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактын хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын ээлжит зургаа дахь тайлан, (УБ: 2015), 5 дахь тал.

дагаж мөрдөх болсноор ялын төрлөөс цаазаар авах ялыг халсан. Гэтэл ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйлд заасан “Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх” зохицуулалт хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа нь зөв эсэх;

- Монгол Улсад түгээмэл тохиолддог малын гоц халдварт өвчин, ган, зуд болсон тохиолдлуудад онц байдал зарлахгүй хэрнээ тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын захирамж, Засгийн газрын тогтоолоор хүний эрхийг /тухайлбал, чөлөөтэй зорчих эрх/ хязгаарлаж байгаа нь хууль зүйн үндэслэлтэй эсэх.

Эдгээр асуудлыг харгалзан судалгааны цар хүрээг өргөн хүрээнд авч үзэх нь тохиромжтой байна.

1.2. Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа нийгмийн бүлэг, иргэдийг тодорхойлох⁹

Онц байдал нь улс орны амьдралд нөлөөлөхүйц онцгой нөхцөл байдал бий болсон үед үр дагаврыг нь арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгохын тулд онц байдал зарласан шалтгаан, нөхцөлөөс хамаарч хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарладаг тусгай үйл ажиллагаа тул төрөөс Үндсэн хуулийн Арван нэгдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журмыг хангах үүргээ биелүүлэх, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгох зорилгоор авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ юм.

Иймд нэг талаас онц байдал зарласнаар хүний эрхийг тодорхой хүрээнд хязгаарлах боломжтой, нөгөө талаас ийнхүү эрхийг нь хязгаарлаж буй үйлдэл нь нийтийн сайн сайхны төлөө буюу нийгмийн амьдралыг хэвийн болгох зорилготой байдаг.

Тухайлбал, 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрийн Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн “Онц байдал тогтоох тухай” 194 дүгээр зарлигт “... Үндэсний олон нийтийн радио телевизээс бусад телевизийн үйл ажиллагааг онцгой байдлыг цуцлах хүртэл зогсоох” зохицуулалтыг тусгаснаар иргэн, хуулийн этгээдийн эрх, ашиг сонирхол хөндөгдөж байна. Тодруулбал, Үндэсний олон нийтийн радио телевизээс бусад телевизийн үйл ажиллагааг зогсоож байгаа нь бусад олон нийтийн мэдээлэл дамжуулах эрх бүхий байгууллагын /хуулийн этгээдийн/ эрх болон иргэдийн мэдээлэл авах эрхийг тодорхой хэмжээнд хязгаарласан буюу хөндсөн байна.

Иймд онц байдал зарласан үед улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу зарим хэсэгт байгаа дараах нийгмийн бүлэг, бусад этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөх боломжтой гэж үзлээ.

Эрх ашиг нь хөндөгдөх бүлэг		Нөлөөлж буй хэлбэр
1	Хүн ам	Онц байдал зарлах болсон шалтгаан нөхцөлөөс хамаарч тухайн онц байдал зарласан нутаг дэвсгэрт амьдарч буй хүн амын /иргэн, гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн/ Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан зарим эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж болно. Ийнхүү эрхээ хязгаарлуулж буй хүн амын эрх ашиг нь хөндөгдөх боломжтой.
2	Өмчийн бүх хэлбэрээр үйл	Онц байдал зарлах болсон шалтгаан нөхцөлөөс хамаарч

⁹ Аргачлалын 3.1.2-т зааснаар “эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа нийгмийн бүлэг, иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллага, бусад этгээд”-ийг тодорхойлохоор байгаа. Харин манай тохиолдол нь “аж ахуйн нэгж, байгууллага, бусад этгээд”-ийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хөндөөгүй тул энэхүү судалгааны 1.2 дахь хэсгийн нэршлээс эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөхгүй бүлгийг хассан болно.

ажиллагаа явуулж буй байгууллага /хуулийн этгээд/	зарим хуулийн этгээд, байгууллагын үйл ажиллагаа түр зогсоож болно.
---	---

Ерөнхийд нь авч үзвэл онц байдал зарласан үед иргэдийн эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах, хуулийн этгээдийн эрхийг хязгаарлах боломжтой юм. Үүнтэй холбоотойгоор иргэн, хуулийн этгээд, байгууллагын эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөх магадлалтай.

1.3. Асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан нөхцөл

Үндсэн хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлд заасан нөхцөл байдал бий болсон үед онц байдал зарлаж болно.

Эдгээр үндэслэлд улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон эсхүл Үндсэн хуулийн дэг журам, нийгмийн хууль ёсны тогтолцоо оршин тогтноход заналхийлсэн аливаа байгууллага, бүлэг хүний зохион байгуулалт бүхий хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас үүссэн нийтийн эмх замбараагүй байдлыг төрийн байгууллага эрх хэмжээнийхээ дотор ердийн арга хэрэгслээр тохинуулах боломжгүй болсон зэрэг тохиолдол хамаарч байна.

Онц байдал зарлах нь энгийн үзэгдэл биш бөгөөд шаардлагатай, зайлшгүй тохиолдолд л зарладаг. Тиймдээ ч Үндсэн хуульд онц байдал зарласан үед хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлахаар хуульчилсан юм.

ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан нөхцөл байдал бий болсны улмаас Монгол Улс түүхэндээ ганцхан удаа онц байдал зарласан.

Онц байдал зарласнаар хүний эрх, эрх чөлөөнд төрөөс халдах боломж нээгддэг. Гэвч энэхүү халдлага нь зохих хэмжээнд байх ёстой. Олон Улсын эрх зүйд тухайлан хэзээд зөрчиж үл болох эрхийн тоонд оруулсан ч онц байдлын үед зөрчигдөхөд ойрхон байдаг хамгийн эмзэг эрхүүдэд:¹⁰

- Хүний амьд авах эрх;
- Хүн бүр эрх чөлөөтэй, халдашгүй дархан байх эрх;
- Хэнийг ч дур мэдэн баривчлахгүй байх;
- Баривчлагдан саатуулагдсан үед хэнтэй ч хүнлэг ёсоор харьцах, эрүүдэн шүүхээс ангид байх тухай эрхүүд орно. Учир нь төр өөрөө хүний эрх, эрх чөлөөг гол зөрчигч байдаг тул илүү ноцтой нөхцөл байдал үүсгэх боломжтой.

Иймээс онц байдлын үед дээр дурдсан заяамал эрх, эрх чөлөөг зөрчиж болохгүйг ИБУТЭТОУП-аар сануулсан байдаг.

Манай улсын хувьд 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр онц байдал зарлаж, улмаар онц байдал зарласантай холбоотойгоор авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь өнөөдрийг хүртэл шүүмжлэл, маргаан, асуудал дагуулсаар байна. Тухайлбал,

Онц байдал зарласан тухай мэдээллийг радио, телевизээр хүлээн авах боломжгүй байсан иргэдэд Ерөнхийлөгчийн зарлигийг толилуулах, түгээх арга хэмжээг бүрэн, шуурхай аваагүйн улмаас цуглаан, жагсаалд оролцоогүй зарим иргэд хоморголон баривчлагдсан явдал нэлээд гарсныг илрүүлсэн. Мөн түүнчлэн иргэний үнэмлэхтэй ч баригдсан, хотын өөр бусад хэсгээс ч баригдсан гэх хүмүүс байсан.¹¹

Баривчлагдсан иргэдийг хорихдоо хэт олноор нь хорих болон гэрэл агаарын хангамж

¹⁰ Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн зөрчлийн мониторинг хамгааллын эвсэл /Баримтжуулалтын тайлан/, (УБ: 2008), “BCI” хэвлэлийн компани, 8 дахь тал.

¹¹ Мөн тэнд, 12 дахь тал.

муутай, хэт халуун эсвэл хүйтэн орчинд байх нь баривчлагдагсдын аюулгүй байдал, халдашгүй байдлыг үл хайхарсан хууль бус үйлдэл юм. Ялангуяа гэм буруутай нь нотлогдоогүй иргэдийг жинхэнэ гэмт хэрэгтнүүдтэй хорьж байгаа нь аюулгүй байдалд ноцтойгоор заналхийлсэн явдал болно гэж Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн зөрчлийн мониторинг, хамгааллын эвсэлийн баримтжуулалтын тайланд¹² дурджээ.

Монгол Улсын түүхэнд сөрөг үр дагавар үлдээсэн 2008 оны 7 сарын 1-ний өдрийн үймээн самууны үед хүний эрх ноцтой зөрчигдсэн болох нь Монгол Улсын Хүний эрхийн үндэсний комисс, ажлын хэсгийн санал, дүгнэлт, төрийн бус байгууллагуудын гаргасан тайлан мэдээнд тусгагдсан байна.

2008 онд онц байдал зарлах үед манай улсын хувьд өмнө нь онц байдал зарлаж байсан туршлага байхгүй /гэнэтийн үймээн самууны үед ямар арга хэмжээг, хэн, хэрхэн, яаж хэрэгжүүлэх нь тодорхойгүй байснаас/, тухайн үеийн хурцадмал нөхцөл байдалд балмагдсан цагдаагийн алба хаагчдын хувьд хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлээгүй зэрэг шалтгааны улмаас тухайн үед хүний эрхийг ноцтой зөрчсөн гэж үзэж болох юм.

Тиймээс онц байдал зарласан үед төрөөс авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээг хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу явуулах, хүний үл хөндөж болох эрх, эрх чөлөөг хамгаалан ажиллахад анхаарах, бусад хууль тогтоомжийг аль болох сахин биелүүлэхэд чиглэх ёстой. Иймд онц байдал зарласан үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, байгууллагын эрх, үүрэг, зохион байгуулалтыг хуулиар нарийвчлан зохицуулах шаардлагатай болох нь харагдаж байна.

ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГЫГ ТОДОРХОЙЛСОН БАЙДАЛ

ОБТХ батлагдан хүчин төгөлдөр үйлчилж буй нь Үндсэн хуульд заасан ёсоор онцгой нөхцөл байдал бий болсон үед онц байдал зарлах тухай зохицуулалтыг нарийвчлан зохицуулсан, тус харилцааны эрх зүйн орчин бүрдсэн гэж үзэж болох боловч хуулиар зохицуулагдаагүй үлдсэн болон засан сайжруулах шаардлагатай зарим асуудал байсаар байна.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын тушаалаар баталсан “ИБУТЭТОУП-ын хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын зургаа дахь удаагийн ээлжит тайланд Хүний эрхийн хорооноос өгсөн дүгнэлттэй холбоотойгоор өгсөн зөвлөмжүүдийг 2018-2021 онд хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө”-ний 15 дахь хэсэгт заасан “Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг болон Онц байдлын тухай хуульд нэмэлт, өөрлөлт оруулах талаар анхаарч үзэх” гэсэн зөвлөмжийн хүрээнд хийгдэх ажлыг “Хууль тогтоомжийн тухай хуульд заасны дагуу онц байдлын талаарх зохицуулалтын талаар нэмэлт, өөрчлөлтийн тухай хууль боловсруулах шаардлагатай эсэх талаар тандан судалгаа хийх” гэж тодорхойлсон байна.

Мөн ОБТХ-ийн 1 дүгээр зүйлд хуулийн зорилтыг “Энэ хуулийн зорилт нь онц байдал зарлах үндэслэл, журам, онц байдлын үед хэрэгжүүлэх онцгой арга хэмжээ, онц байдлыг хэрэгжүүлэх байгууллагын бүрэн эрхийг тогтоож, онц байдал зарласантай холбогдсон бусад харилцааг зохицуулахад оршино” хэмээн томъёолжээ. Энэ нь нэг талаас Үндсэн хуульд заасан зохицуулалтыг ердийн хуулиар дэлгэрэнгүй зохицуулах, нөгөө талаас онц

¹² Мөн тэнд, 22 дахь тал.

байдал зарлах, түүний тухай ойлголт, холбогдох харилцааг зохицуулах журмыг нарийвчлах зэрэг зорилготой болов уу. Гэсэн хэдий ч онц байдал болон тус харилцааны хүрээнд тодруулах, боловсронгуй болгох шаардлагатай зарим асуудал тухайлбал, онц байдлын тухай ойлголтын дэлгэрэнгүй, хуулийн зарим зохицуулалт зорилго болон бусад хууль тогтоомжид нийцэж буй эсэх зэрэг асуудал байгаа юм.

Иймд аргачлалын 4-т заасны дагуу асуудлыг шийдвэрлэх зорилгыг дараах байдлаар тодорхойлж байна.

Зорилго: “Онц байдлын тухай ойлголт, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах, хууль тогтоомжийн үялдаа холбоо болон онц байдлын үед хүний эрхийг хангах”

ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУДЫГ ТОГТООЖ, ТЭДГЭЭРИЙН ЭЭРЭГ, СӨРӨГ ТАЛЫГ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ

Асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой хувилбаруудыг тогтоож, судалгаагаар тодорхойлсон “Онц байдлын тухай ойлголт, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах, хууль тогтоомжийн үялдаа холбоо болон онц байдлын үед хүний эрхийг хангах” зорилгыг хангаж чадах эсэх, зардал, үр өгөөжийн харьцаа буюу хувилбарыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой гарах зардал, үзүүлэх эерэг өөрчлөлтийг харьцуулан дараах дүгнэлтийг гаргалаа.

Хүснэгт 1. Асуудлыг зохицуулж болох хувилбаруудын эерэг болон сөрөг тал

Хувилбар	Зорилгод хүрэх байдал	Зардал, үр өгөөжийн харьцаа	Үр дүн	
1	Тэг хувилбар буюу шинээр зохицуулалт хийхээс татгалзах	Өнөөгийн тулгамдаж буй бэрхшээл хэвээр үргэлжлэх бөгөөд зорилгод хүрэх боломжгүй.	Нэмэлт зардал гарахгүй бөгөөд тулгамдсан асуудал хэвээр үргэлжилнэ.	Үр дүн сөрөг
2	Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр ухуулга, сурталчилгаа хийх	Зорилгоо биелүүлэхэд зохих хэмжээгээр нөлөөлөх боломжтой. Гэвч өнөөгийн тулгамдаж буй бэрхшээлийг үр дүнтэй шийдвэрлэх боломжгүй буюу асуудал цаашид хэвээр үргэлжилнэ.	Зардал ихээхэн хэмжээнд шаардагдах бөгөөд ухуулга сурталчилгааг байнга идэвхтэй явуулахыг шаардана. Асуудлыг үүсгэх гол шалтгааныг арилгаж, сөрөг үр дагаврыг бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй
3	Зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдийг ашиглан төрөөс зохицуулалт хийх	Зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдээр одоо байгаа зохицуулалтыг тодорхой түвшинд дэмжих, сайжруулах боломжтой болно.	Зардал шаардагдана. Асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг арилгахад нөлөөлж, сөрөг үр дагаврыг бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй
4	Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх	Онц байдал зарласан үед хүний эрхийг хангахад хууль тогтоомжгүйгээр бүрэн шийдвэрлэх боломжгүй.	Дан ганц санхүүжилтээр сөрөг үр дагаврыг бууруулж чадахгүй.	Тодорхой үр дүнд хүрэхгүй
5	Төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшлээр тодорхой чиг үүргийг	Онц байдлын үед хүний эрхийг хамгаалах ажиллагаанд төрийн бус байгууллагын оролцоог дэмжих нь чухал ач холбогдолтой.	Иргэний нийгмийн байгууллагыг оролцуулахад зохих хэмжээний зардал гарах боловч үр ашгаа өгнө.	Зарим үр дүн гарах боловч зорилгодоо хүрч чадахгүй

	гүйцэтгүүлэх	Гэвч өнөөдрийн хууль тогтоомжийн хүрээнд төрийн бус байгууллагын оролцоог нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлага ажиглагдахгүй байна.		
6	Захиргааны шийдвэр гаргах	Онц байдал зарласан үед хүний үндсэн эрх хязгаарлагддаг тул Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар “гагцхүү хуулиар хязгаарлах” ёстой. Иймд тус суурь харилцааг хууль тогтоомжоор хуульчлан баталгаажуулах нь оновчтой.	Хэдийгээр зарчмын хувьд онц байдалд хамаардаг зарим асуудлыг Засгийн газрын тогтоол зэрэг захиргааны шийдвэрээр зохицуулж буй боловч зохицуулалтын түвшин харилцан адилгүй, үр өгөөжгүй болох талтай. Захиргааны шийдвэр гаргах нь асуудлыг үүсгэж байгаа шалтгааныг арилгахад тухайлсан тохиолдолд нөлөөлөх боломжтой ч сөрөг үр дагаврыг бүрэн бууруулж чадахгүй.	Зарим үр дүн гарах боловч зорилгодоо хүрч чадахгүй
7	Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах	Онц байдлын тухай ойлголт, хүрээ хязгаар, хэрэгжүүлэх арга замыг нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан хууль батлах замаар бий болгох нь хамгийн оновчтой, тогтвортой хувилбар байна.	Нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлагатай асуудлын хүрээнд зардал шаардагдахгүй бөгөөд энэ хувилбар нь асуудлыг үүсгэж байгаа шалтгааныг шийдвэрлэхэд хамгийн үр дүнтэй арга зам юм.	Зорилгодоо хүрэх боломжтой, үр дүнтэй

Хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр ухуулга, сурталчилгаа хийх замаар иргэд, олон нийтийг мэдээллээр хангах, зах зээлийн эдийн засгийн хэрэгслүүдийг ашиглан төрөөс зохицуулалт хийх, эсхүл төрөөс санхүүгийн интервенц хийх, захиргааны шийдвэр гаргаснаар тухайн асуудлыг үүсгэж байгаа гол шалтгааныг шийдвэрлэж, дэвшүүлсэн зорилгод хүрэх боломжгүй байна.

Иймд асуудлын мөн чанар, нийгмийн хэрэгцээ шаардлага, зохицуулалтын түвшинг харгалзан тулгамдаж буй асуудлыг хуулийн зохицуулалт хийх, тодруулбал, хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар шийдвэрлэх нь зүйтэй гэж үзлээ.

Ингэхдээ “Онц байдлын тухай ойлголт, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах, хууль тогтоомжийн үялдаа холбоо болон онц байдлын үед хүний эрхийг хангах” зорилгын хүрээнд дараах боломжит зохицуулалтын 2 хувилбарыг дэвшүүллээ.

Хувилбар 1. Онц байдлын тухай ойлголт, төрөл, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах

Монгол Улсын хувьд Үндсэн хууль болон ОБТХ-даа онц байдлын тухай харьцангуй дэлгэрэнгүй тодорхойлсон нь сайшаалтай боловч онц байдал, түүний хүрээ хязгаар гэдэгт чухам юуг ойлгох, онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээг хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар онолын болон практик түвшний тодорхойлолт, нарийвчилсан зохицуулалт бий болгох шаардлагатай байна.

Дээрх асуудлыг тодорхой болгосноор ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад анхаарах зүйлсийг тодотгох боломжтой болох юм. Иймд хувилбарын үр нөлөөг зорилгод хүрэх байдал болон зардал, үр өгөөжийн харьцаа, үр нөлөөг харьцуулан авч үзье.

1. Зорилгод хүрэх байдал

1.1. Онц байдлын тухай ерөнхий ойлголт

Онц байдалтай холбоотой олон асуудлыг тодруулахын тулд юун түрүүнд онц байдлын талаарх ерөнхий ойлголт, эрх зүйн үндэслэл, шалтгааныг авч үзэх шаардлагатай. Энэ хэсэгт дэлхий нийтийн онолын чиг хандлагыг эх газрын эрх зүйн бүлийн улсуудын жишээн дээр тайлбарлах ба Монгол Улсын зохицуулалтыг харьцуулан авч үзэх замаар бэлтгэлээ.

Онц байдал гэдэг нь хууль тогтоох болон гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагад ердийн үед зөвшөөрөгдөхөөргүй үйлдэл хийх бүрэн эрхийг олгож буй үйл ажиллагаа буюу байгалийн гамшиг, иргэний дайн, зэвсэгт мөргөлдөөн зэргийн үед зарлаж болох ажиллагаа юм. Онц байдлыг зарлах нь ард иргэдэд өдөр тутмын хэвийн байдлаа өөрчлөх болон Засгийн газрын агентлагуудад онц байдлын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх нөхцөл байдлыг үүсгэнэ.¹³

Онц байдлын тухай ойлголт нь эртний Ромын эрх зүйн Юститиум (лат. *Justitium*)¹⁴ гэх ойлголттой дүйх бөгөөд МЭӨ 465 онд Эквы омгийнхон дайрахаар айсуу гэсэн цуурхлаас болж хотод үймээн дэгдсэн тул анхны Юститиумыг зарлаж байжээ.

Олон Улсын эрх зүйн дагуу онц байдлын үед тухайлбал, шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлэлгүйгээр хүнийг цагдан хорих буюу эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж болно. Өөрөөр хэлбэл, ИБУТЭТОУП-д заасан аливаа эрхийг хязгаарлаж болох ба гагцхүү тус пактын 4 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан эрхүүдээс ухарч үл болно. Тодруулбал, “ухарч үл болох эрх” (англ. *Non-derogable rights*) гэдэгт амьд явах эрх, эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүнлэг бусаар, нэр төрийг нь доромжлон харьцах буюу шийтгэхээс ангид байх эрх чөлөө зэрэг хамаарна.

Зарим улсууд онц байдлын үеэр Үндсэн хууль болон ОБТХ-даа нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, нөгөө зарим нь Үндсэн хуулийн хүрээнд баталгаажуулсан эрх, зохицуулалтыг ямар ч үед, хүссэн хэлбэрээр өөрчлөх зэргээр Олон Улсын Пактыг зөрчдөг.¹⁵ Үндсэн хууль нь Засгийн газар болон хувь этгээд хоорондын гэрээ байдаг тул ИБУТЭТОУП-д нэгдэн орсон улсууд заавал дагаж мөрдөх учиртай. Өөрөөр хэлбэл, онц байдалд хамаарах асуудлын хүрээг дураараа томъёолох боломжгүй юм. Пактад нэгдэн орсон гэдэг утгаар тус пактыг хувь этгээдээс илүү Засгийн газар биелүүлэх үүрэг хүлээх бөгөөд онц байдал зарласан тохиолдолд НҮБ-ын Ерөнхий нарийн бичгийн даргад нэн даруй мэдээлнэ.

Дээрх пактын зохицуулалтыг пактын гишүүн улсууд үндэсний хууль тогтоомжоор зохицуулах ёстой ба Монгол Улсын хувьд ОБТХ-ийн 7 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт хуульчилжээ.

Онц байдал нь аливаа улсын Үндсэн хуульд заасан эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах үндэслэл болдог бөгөөд зарлах журам, эрх зүйн үндэслэлийг улсууд пактад нийцүүлэн янз бүрээр зохицуулж байна.

Дэлхий даяар, ялангуяа Англи-Америкийн эрх зүйд өргөн хэрэглэгддэг АНУ-ын хууль зүйн нэр томъёоны “Блэкийн хууль зүйн толь”-д “Үндэсний онц байдал” (англ. *National*

¹³ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.6.

¹⁴ William Smith, William Wayte and G.E.Marindin, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Volume 1. (London: John Murray, 1890), p.1052.

¹⁵ “Declaratoria dello stato di emergenza e Consiglio supremo di difesa” *Nuovi studi politici* (gennaio-giugno 2005, n. 1/2): p. 107.

emergency) гэж “Үндэсний хэмжээний хямралт байдал; Холбоо болон үндэсний хэмжээнд хойшлуулшгүй бөгөөд онц арга хэмжээ авахыг шаардсан нөхцөл байдал” -ыг ойлгохоор тайлбарласан¹⁶ байна.

АНУ-ын Пеннсилвани мужийн Дүүргийн шүүхийн 1943 оны Дөрөвдүгээр сарын 13-ны *Brown v. Bernstein, D.C.Pa., 49 F.Supp. 728* хэргийн шүүхийн шийдвэрт (прецедент) “Конгресс хууль батлахдаа “үндэсний онц байдал” болон “дайны байдал”-ын хоорондын ялгааг бараг тодорхойлоогүй байна”¹⁷ гэжээ.

Блэкийн хууль зүйн толь төдийгүй 1943 оны шүүхийн шийдвэрт тусгагдсан байдлаас үзвэл, “Онц байдал” хэмээх ойлголт нь Англи-Америкийн эрх зүйд нэлээд эртнээс хэрэглэгдэж ирсэн гэж үзэж болохоор байна. Түүнчлэн эртний Ромын эрх зүйд МЭӨ 465 оноос хэрэглэсэн ойлголт гэж үзвэл эх газрын эрх зүйн бүлийн орнуудын хувьд мөн олон жилийн түүхтэй үйл ажиллагаа гэхээр байна.

Харин Монгол Улсын хувьд энэхүү ойлголт хэзээнээс нэвтэрсэн талаар түүх сөхвөл, 1940 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуульд “онц байдал” гэсэн агуулга бүхий заалт байхгүй боловч хуулийн Хорин гуравдугаар зүйлийн 11 дэх хэсэгт “Бага хурлын чөлөө цагт хэрэв Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсад дайнаар довтлох буюу эсвэл харилцан туслалцаж дайран довтлогчдоос хамгаалалцахаар Олон Улсын хооронд тогтоосон гэрээний үүргийг гүйцэтгэх учир тохиолдвол Бага Хурал нь дайн бүхий байдлыг зарлах”¹⁸ хэмээн Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн эрхлэх асуудлыг тогтоожээ. Өөрөөр хэлбэл, 1940 оны Үндсэн хуульд дайны байдал зарлах эрх зүйн зохицуулалт байсан боловч онц байдлын талаар тусгаагүй.

1960 оны БНМАУ-ын Үндсэн хуульд мөн “онц байдал” гэсэн ойлголт байхгүй бөгөөд гагцхүү хуулийн Гучин дөрөвдүгээр зүйлийн “р” дэх хэсэгт “БНМАУ-д халдан довтлоход буюу түүнчлэн харийн довтолгооноос харилцан бие биеэ хамгаалах талаар Олон Улсын гэрээгээр авсан үүргээ биелүүлэх хэрэгцээ тохиолдвол Ардын Их Хурлын чуулганы чөлөө цагт дайны байдал зарлана”¹⁹ хэмээн Ардын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн бүрэн эрхийг заасан байна.

1992 оны Үндсэн хуульд анх удаа “онц байдал” гэсэн ойлголтыг дурдаж, хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2, Хорин тавдугаар зүйлийн 1-ийн 18, мөн зүйлийн 2, Хорин долдугаар зүйлийн 5, Гучин гуравдугаар зүйлийн 1-ийн 12 дахь хэсэгт тус тус уг ойлголтыг хуульчилжээ.

Ингэхдээ Улсын Их Хурлаас 1995 оны 11 дүгээр сарын 14-ний өдөр ОБТХ-ийг баталж, хуулийн 3 дугаар зүйлд “Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу түүний зарим хэсэгт Үндсэн хуулийн хорин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан онцгой нөхцөл бий болсон үед онцгой нөхцөл, түүний үр дагаврыг арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгох зорилгоор энэ хуульд заасны дагуу иргэдийн эрх, эрх чөлөө, хуулийн этгээдийн эрхийг хязгаарлаж, тэдэнд нэмэгдэл үүрэг хариуцуулан төрийн болон аж ахуйн нэгж, байгууллагын үйл ажиллагаанд тодорхой хугацаагаар тогтоосон эрх зүйн онцгой дэглэмийг онц байдал гэнэ” хэмээн тодорхойлжээ.

¹⁶ Henry Campbell Black, *Black's law dictionary*, 9th edition (St.Paul, Minn: West publishing Co, 2009), p.1122.

¹⁷ Мөн тэнд.

¹⁸ 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хуулиуд, Ханнс-Зайделийн сан (УБ: “Хөх судар принтинг” ХХК, 2007), 32 дахь тал.

¹⁹ Мөн тэнд. 106 дахь тал.

“Онц байдал”-ын тухай тайлбарласан монгол хэл дээр буй хууль зүйн тодорхойлолт нь хуулийн дээрх тодорхойлолт бөгөөд академич С.Нарангэрэлийн “Эрх зүйн эх толь бичиг”-т “тухайн улс орны амьдралд нөлөөлөхүйц онцгой нөхцөл байдал бий болсныг эрх зүйн үүднээс тодорхойлсон нэр томъёо”²⁰ хэмээжээ.

1.2. Онц байдлын төрөл

Онц байдлын төрөлд юу хамаарах талаар нэгдсэн тодорхойлолт, жагсаалт байхгүй бөгөөд улсууд үндэсний хууль тогтоомжоороо хүрээг нь томъёолж байна.

Байгалийн гамшиг болон тахал нь эмх замбараагүй байдал буюу төрийн эрхэд халдсан үйлдлээс ялгаатай хариу үйлдлийг шаардаж, ялгаатай үр дүнг бий болгодог. Мөн террорист халдлага нь эдийн засгийн хямрал буюу гадаадын зэвсэгт довтолгооноос ялгаатай. Энэ мэтчилэн нийгэмд гарч болох онц байдал хоорондын ялгаа нь Үндсэн хууль боловсруулагч болон энэ чиглэлээр судалгаа хийдэг эрдэмтдийн хувьд ихээхэн бэрхшээлтэй асуудал болдог байна.²¹ Онц байдалд хамаарах асуудлын хүрээг тодорхойлж чадахгүй байх нь мөн онц байдлыг хуулиар зохицуулахтай холбогдсон харилцаанд эргэлзээ үүсэх үндэс болно. Дэлхий дахинд улсууд Үндсэн хуульдаа онц байдлын төрлийг зохицуулж буй хэлбэрээр нь дараах байдлаар 3 ангилж болно:²²

- Өргөн утгаар нь зохицуулж буй (Герман, Грек, Унгар, Польш, Португаль, Испани)
- Явцуу утгаар нь зохицуулж буй (Австри, Бельги, Кипр, Чех, Дани, Финланд, Люксембург, Норвеги, Швейцарь)
- Дундаж хүрээнд зохицуулж буй (Болгарь, Эстони, Франц, Ирланд, Итали, Латви, Литва, Мальт, Нидерланд, Румын, Словак, Словени, Швед)

Дээрхээс үзвэл онц байдал гэдэгт бүхий л төрлийн ноцтой аюул, байгалийн гамшиг, дайны байдал зэргийг хамааруулах эсэхийг улсууд Үндсэн хуульдаа ялгамжтай байдлаар зохицуулж байна.²³ Гэвч энэхүү ялгамжтай байдал гэдгийн зааг ялгаа нь нэг талаас дайны байдлыг онц байдалд хамааруулах эсэх, нөгөө талаас бусад онц байдлын төрлүүдийг хамааруулах эсэх гэсэн асуудалд оршино.

Саяхныг хүртэл захиргаадалтын дэглэмд байсан буюу Эстони, Польш, Испани зэрэг улсууд Үндсэн хуульдаа онц байдлыг илүү нарийвчилсан байдлаар зохицуулсан байна. Тодруулбал, үүнийг “гурван шатлалт тогтолцоо” (англ. Three-level system) гэх бөгөөд дайны байдал, онц байдал, байгалийн гамшиг зэргийг нийлүүлэн “онцгой арга хэмжээ” буюу “онц байдал” хэмээн томъёолжээ. Гэтэл Унгарын Үндсэн хуульд зааг ялгааг нь нарийн тодорхойлоогүй ч онц байдлын таван өөр түвшинг хуульчилжээ. Тэдгээр нь дайны байдал, үндэсний хямралт байдал, онц байдал, урьдчилан сэргийлэх батлан хамгаалах байдлыг зарлах эсхүл үргэлжлүүлэх зэрэг болно.

Ирээдүйд үүсэж болзошгүй онц байдлын хэлбэр, төрлийг урьдчилан нарийн тодорхойлох боломжгүй тул улсууд ихэвчлэн Үндсэн хуульдаа “Үндсэн хуулийн дэг журамд заналхийлсэн”, “нийтийн дэг журамд ноцтой заналхийлсэн”, “тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдалд заналхийлсэн” зэрэг томъёоллоор онц байдлыг тусгажээ.²⁴

²⁰ С.Нарангэрэл, *Эрх зүйн эх толь бичиг* (УБ: Адмон, 2007), 352-353 дахь тал.

²¹ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p. 10.

²² Мөн тэнд, р.11.

²³ Мөн тэнд.

²⁴ Мөн тэнд, р.12.

Монгол Улсын хувьд онц байдал болон дайны байдлыг тусад нь авч үзсэн байх бөгөөд онц байдлыг дотор нь хоёр хуваасан байна:²⁵ (1) “улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюул тохиолдсон”; (2) “Үндсэн хуулийн дэг журам, нийгмийн хууль ёсны тогтолцоо оршин тогтноход заналхийлсэн аливаа байгууллага, бүлэг хүний зохион байгуулалт бүхий хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас үүссэн нийтийн эмх замбараагүй байдлыг төрийн байгууллага эрх хэмжээнийхээ дотор ердийн арга хэрэгслээр тохиуулах боломжгүй болсон” гэжээ. Үүнийг дээр дурдсан гурван шатлалт тогтолцоотой дүйцүүлбэл, (1) байгалийн гамшгийн нөхцөл байдал; (2) онц байдал хэмээн тодорхойлж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, манай улс онц байдлыг өргөн утгаар нь Үндсэн хуульдаа зохицуулжээ.

1.3. Онц байдал зарлах, хугацааг сунгах, цуцлах бүрэн эрх ба эрх бүхий этгээд

Онолын хувьд онц байдал зарлах, хугацааг сунгах, цуцлах бүрэн эрхийг “онц байдлын бүрэн эрх” (англ. Emergency powers) гэх ба дайн, эмх замбараагүй байдал, террорист халдлага, улсад ноцтой аюул учруулах бусад байдал, байгалийн гамшиг, онц ноцтой үйлдвэрийн осол, тахал буюу их хэмжээний хүн амд аюул учруулахуйц онцгой нөхцөл байдлыг зогсоох зорилгоор Засгийн газар болон Ерөнхийлөгчид олгож буй онцгой эрхийг хэлдэг.²⁶ Гэвч дурдсан нөхцөл байдал үүссэнээс үл хамааран Үндсэн хуулийн арга хэрэгслээр зохицуулах боломжгүй, гагцхүү онц буюу гоц нөхцөл байдалд энэхүү бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэхийг зөвшөөрдөг. Онц байдлын хувьд дараах хоёр асуудал хамгийн тодорхойгүй, маргаантай байдаг нь (1) хууль тогтоох, шүүх, гүйцэтгэх эрх мэдлийн тэнцвэрийг хадгалах; (2) эрх зүйт төр болон хүний эрхийг хамгаалах²⁷ гэсэн асуудлууд болно.

Онц байдал зарлах, хугацааг сунгах, цуцлах бүрэн эрхтэй субъектийг улсууд Үндсэн хуулиараа ялгаатай тодорхойлсон байна.

Онолын хувьд парламент нь онц байдлын үеийн дүрэм журмыг мөрдүүлэх шийдвэр гаргахад түлхүү оролцох бөгөөд онц байдал зарлах эрх Засгийн газар болон Ерөнхийлөгчид хадгалагддаг.²⁸

Онц байдлын тухай асуудлыг нэн даруй шийдвэрлэх ёстой бөгөөд Парламентаас яаралтай арга хэмжээ авах боломжгүй нөхцөл байдалд авах нэмэлт арга хэмжээ гэж байх ёстой. Энэ тохиолдолд ихэвчлэн Засгийн газар эсхүл Ерөнхийлөгч онц байдлыг зарлана. Эх газрын эрх зүйн бүлийн орнуудын хувьд парламент арга хэмжээ авах боломжгүй нөхцөлд сонголт бүхий өөр шийдлийг хуульдаа зохицуулсан байна. Тухайлбал, ХБНГУ-д Хамтарсан хороо (улсыг батлан хамгаалах шаардлагатай байдалд байгаа үед Бундестаг болон Бундесратыг орлох эрх бүхий мини-парламент) нь онц байдал зарлах тухай шийдвэр гаргадаг бол Польшийн Үндсэн хуулиар парламентыг энэ асуудлын хүрээнд орлох бүрэн эрхийг Байнгын хороонд олгосон байна. Унгарын хувьд нэлээд өөр загвараар буюу Парламентын дарга, Үндсэн хуулийн шүүхийн дарга болон Ерөнхий сайд нар нь хамтран Ерөнхийлөгчийг парламентад онц байдал, үндэсний хямралт байдал, дайны байдал зарлах

²⁵ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг.

²⁶ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.6.

²⁷ Мөн тэнд.

²⁸ Мөн тэнд, p.12.

талаар танилцуулах эсэхийг шийддэг. Эцсийн шийдвэрийг парламентын гуравны хоёрын олонхоор шийдвэрлэнэ.

Түүнчлэн онц байдал зарлахад парламентын оролцоо сул буюу Ерөнхийлөгч дангаараа шийддэг улсууд ч байна. Тухайлбал, Францад Ерөнхий сайд, Зөвлөл болон Үндсэн хуулийн зөвлөлийн Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн Ерөнхийлөгч дангаараа онц байдал зарлах бөгөөд үүнийг онц байдлын бүрэн эрх гэнэ. Словак Улсад мөн Засгийн газрын санал болгосноор Ерөнхийлөгч дангаараа онц байдал зарлах бүрэн эрхтэй боловч шийдвэртээ хамтын хариуцлага хүлээнэ.

Монгол Улсын хувьд Үндсэн хууль болон ОБТХ-д онц байдал зарлах, хугацааг сунгах, цуцлах бүрэн эрх бүхий этгээдийг тодорхой заасан. Ингэхдээ дараах боломжит хувилбараар зохицуулсан байна:²⁹ (1) УИХ-ын ээлжит болон ээлжит бус чуулган чуулж байх үед онц байдал зарлах бол Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Засгийн газар эсхүл УИХ-ын нийт гишүүдийн дөрөвний нэгээс доошгүйн санаачилгаар УИХ хэлэлцэж шийдвэрлэх; (2) УИХ-ын чуулганы чөлөө цагт хойшлуулшгүй үндэслэлээр онц байдал зарлах бол Ерөнхийлөгч онц байдал зарлах тухай зарлиг гаргасныг УИХ долоо хоногийн дотор хэлэлцэж батлах буюу хүчингүй болгох гэсэн хоёр хувилбар байна. Ингэхдээ (1) дэх тохиолдолд зааснаар онц байдал зарлахын өмнө холбогдох этгээдүүдэд 12 цагийн дотор үйлдлээ таслан зогсоох талаар урьдчилан сануулах ба заасан хугацаанд таслан зогсоогоогүй бол онц байдал зарлана. Харин (2) дахь тохиолдолд буюу хойшлуулшгүй тохиолдолд урьдчилан сануулах арга хэмжээ авалгүйгээр онц байдал зарлана.

Тодруулбал, Монгол Улсын хувьд онц байдал зарлах бүрэн эрхтэй субъект нь УИХ болон Ерөнхийлөгч байх бөгөөд Засгийн газар онц байдал зарлах талаар санаачлах юм.

Дээр дурдсанчлан онц байдал зарлах тухай асуудлыг улсууд Үндсэн хуульдаа тусгасан байх боловч хугацааг сунгах, цуцлах тухай асуудлыг төдийлөн заагаагүй байна.³⁰ Эндээс үүдэн онц байдал зарлах хугацаа болон түүнийг сунгах асуудал нь Үндсэн хуулийн хүрээнд ямар байх шаардлагатай вэ? гэсэн асуулт урган гарах юм. Гэвч онолын болон практик туршлагаас үзвэл захиргаадалтын дэглэмтэй байсан улсууд эдгээр асуудлыг илүү нарийвчлан зохицуулдаг байна. Тухайлбал, Грекийн Үндсэн хуульд онц байдлын хугацаа нь 15 хоног, парламентын олонхийн шийдвэрээр сунгах хугацаа нь 15 хоног байх бол Испанийн Үндсэн хуульд онц байдлын хугацаа 30 хоног ба Конгресс хугацаа сунгах асуудлыг шийдвэрлэж дахин 30 хүртэл хоногоор сунгана.

Харин Монгол Улсын хувьд Үндсэн хууль болон ОБТХ-д онц байдал зарлах хугацаа болон түүнийг сунгах асуудлыг тодорхой зохицуулаагүй байх бөгөөд гагцхүү эдгээр шийдвэр нь гарсан өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр болохоор зааснаас³¹ үзвэл хугацааны хязгаарлалт байхгүй байна.

Зардал, үр өгөөжийн харьцаа:

“Онц байдлын тухай ойлголт, төрөл, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах” хувилбарын хүрээнд төр, хуулийн этгээд, иргэнд зардал үүсэхгүй бөгөөд гарах зардал байхгүйтэй харьцуулахад үр дүн сайтай хувилбар юм. Учир нь онц байдлын тухай томъёолол, хүрээ хязгаарыг тодорхойлох, онц байдал зарлах бүрэн эрх бүхий этгээдийн эрх хэмжээг тодотгох, онц байдал зарлах, түүний хугацааг сунгах, цуцлах тухай асуудал,

²⁹ ОБТХ-ийн 5 дугаар зүйлийг үзнэ үү.

³⁰ Мөн тэнд, р.13.

³¹ ОБТХ-ийн 7 дугаар зүйлийг үзнэ үү.

хугацааны хязгаарлалтыг нарийвчлан зохицуулснаар хууль хэрэглээний асуудал боловсронгуй болох, эргэлзээ, маргаантай асуудал тодорхой болох зэрэг олон талын ач холбогдолтой.

Хувилбар 2. Хууль хоорондын уялдаа холбоог хангах

Энэхүү хувилбарын хүрээнд ОБТХ дахь зохицуулалтаас бусад хууль, тодруулбал, Эрүүгийн хууль³² болон “Гамшгаас хамгаалах тухай хууль” /цаашид “ГХТХ” гэх/³³-тай тус тус холбогдох уялдааг хангах тодорхой зохицуулалтыг сонгон авч судаллаа.

2.1. ОБТХ болон Эрүүгийн хууль хоорондын уялдаа холбоо

15 дугаар зүйл. Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх

Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд үйлдсэн гэмт хэрэгтээ цаазаар авах ял шийтгэгдсэн хүний ялыг онц байдал үргэлжлэх хугацаанд болон онц байдал дуусгавар болсон, онц байдлыг цуцалснаас хойшхи 30 хоногт гүйцэтгэж болохгүй.

Зорилгод хүрэх байдал

ОБТХ батлагдсанаас хойш 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгч асан Н.Энхбаяр “Онц байдал тогтоох тухай” зарлиг гаргасан нь Монгол Улсын түүхэнд анх удаа “Онц байдал” зарласан үйл явдал болсон юм.

Уг зарлигт “... 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр нийслэлийн Сүхбаатар дүүргийн нутаг дэвсгэрт бүлэг хүмүүсийн хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нийтийн эмх замбараагүй байдал үүсч, хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудад халдан амь насанд нь заналхийлж, эд хөрөнгө устгах, галдан шатаах үйл ажиллагаа даамжирч нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болсон тул энэхүү онцгой нөхцөл, үр дагаврыг арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгох зорилгоор Үндсэн хуулийн Гучин гуравдугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 12-т заасан бүрэн эрхийнхээ дагуу, Онц байдлын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 3, 6 дахь хэсгүүдийг баримтлан нийслэл Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт 2008 оны 7 дугаар сарын 01-ний 24.00 цагаас эхлэн 4 хоногийн хугацаанд онц байдал зарласугай” гэжээ.

Шигтгээ 1.

2008 оны 6 дугаар сарын 30-ны өдөр болсон УИХ-ын тав дахь удаагийн сонгуулийн үр дүнгээр МАХН 41, АН 29, бусад нам дөрвөн суудал авсан гэх сонгуулийн санал хураалтын үр дүн гарахад АН, БНН, Иргэний хөдөлгөөн МАХН сонгуулийн үр дүнг будилантуулсан гэж үзэж байгаагаар илэрхийлсэн байдаг. Харин 7 дугаар сарын 1-ны өдөр Б.Жаргалсайхан, Ж.Батзандан, О.Магнай нар хэвлэлийн бага хурал зарлаж, Б.Жаргалсайхан ганцаараа хэвлэлийн бага хурал хийсэн. Улмаар АН-ын дарга Ц.Элбэгдорж, БНН-ын дарга Б.Жаргалсайхан, Иргэний хөдөлгөөний намын Ж.Батзандан, О.Магнай нар ард түмнийг шударга бус сонгуулийн үр дүнг эсэргүүцэхийг уриалж, иргэд Сүхбаатарын талбайд үзэл бодлоо илэрхийлэхээр цуглаж эхэлсэн.

Ийнхүү цугларсан иргэд МАХН-ын байрны гадаа очиж үг хэлж, уулзах шаардлага тавьсан ч МАХН-ыг төлөөлөн хэн ч гарч ирж иргэдтэй уулзалт зохион байгуулалгүй, намын байрыг цагдаа нарын хамгаалалтад авсан юм. Дотогш нэвтрэх гэсэн иргэдэд саад болсон цагдаа, иргэдийн хооронд маргаан үүсэж, улмаар тайван байдлаар эхэлсэн жагсаал эцэстээ хүчирхийлэл, үймээн самуун болон хувирч МАХН-ын төв байрыг шатааж үймээн улам даамжирсан.

Улмаар Ерөнхийлөгч 00:00 цагт онц байдал тогтоох тухай зарлиг гаргаснаар цагдаагийн албан хаагчид уг жагсаал, цуглаан, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг зогсоохын тулд 7 дугаар

³² Эрүүгийн хууль 2002 он, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2002), №5;

Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2016), №7

³³ *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2017), №7

сарын 1-нээс 2-нд шилжих шөнө жагсагчид руу байлдааны зэвсэгээр гал нээж, дөрвөн хүн буудуулж, нэг хүн түймэрт өртөж нас барсан эмгэнэлт үйл явдал болсон юм.

Онц байдал зарласантай холбоотой асуудлаар УИХ-ын Хүний эрхийн дэд хорооны 2009 оны 7 дугаар сарын 01-ний өдрийн 01 дүгээр тогтоолоор Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх Хүний эрхийн Үндэсний комиссын 2008 оны илтгэлийн "2008 оны 7 дугаар сарын 01-ний өдөр Нийслэл Улаанбаатар хотод үүссэн олон нийтийн эмх замбараагүй байдал ба хүний эрх" хэмээх нэгдүгээр бүлгийг хэлэлцэхтэй холбогдуулж дурдсан нөхцөл байдлын улмаас хууль тогтоомжийг зөрчиж хүний эрхэнд халдан, хязгаарласан гэх 4 бүлэг асуудлыг хянан шалгаж, нээлттэй сонсгол зохион байгуулах, холбогдох байгууллага, албан тушаалтан, иргэдээс тайлбар, мэдээлэл авах, дүгнэлтийг Дэд хорооны хуралдаанаар хэлэлцүүлэх бэлтгэл ажлыг хангах, санал, дүгнэлтийн төсөл боловсруулах үүрэг бүхий ажлын хэсэг байгуулагдан ажиллаж дүгнэлт гаргасан байдаг.

Энэхүү ажлын хэсэг эрх нь зөрчигдсөн гэж үзэж буй иргэн, байгууллага, албан тушаалтнаас өргөдөл, гомдол, мэдээлэл авах үйл ажиллагааг хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр нээлттэй зарлан 2009 оны 7 дугаар сарын 01-нээс 8 дугаар сарын 25-ны өдрүүдэд ажлын хэсгийн ахлагч УИХ-ын гишүүн асан Х.Тэмүүжингийн нэр дээр болон Хууль зүйн байнгын хорооны ажлын албанд хүлээн авчээ.

Энэ хугацаанд иргэдээс гомдол, мэдээлэл 47, өмгөөлөгчийн тайлбар 4, хүний эрхийн байгууллагын тайлан 2, сэтгүүлчдээс 4 мэдээлэл ирүүлсэн байна.³⁴

Өргөдөл, мэдээллийг агуулгаар нь ангилж үзвэл, галт зэвсгийн улмаас амь насаа алдсан, эрүүл мэндээрээ хохирсон гэх гомдол 6, баривчилгаа болон хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын үед зодуулсан, дарамтлуулсан, эрүү шүүлтэд орсон, үүний улмаас хилс ял шийтгүүлсэн гэх гомдол 18, прокурор, шүүхийн байгууллага хэт нэг талыг барьсан, хэргийн шийдвэрлэлтэд урьдчилсан дүгнэлттэй, холбогдох хуулиуд болон шүүгчийн ёс зүйн дүрмийг зөрчсөн, дээрээс өгсөн чиглэлийн дагуу ажилласан, хэргүүдийг шийдвэрлэх үйл явц нь шударга шүүхээр шүүлгэх иргэний эрхийг ноцтой зөрчсөн гэх гомдол 13, хохирол барагдуулах болон бусад асуудлаар 12 гомдол, мэдээлэл ирсэн байжээ.

Ажлын хэсгээс "...Онц байдал тогтоосноос хойш иргэдийг хомроглон, нийтээр баривчилж, иргэдийн халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг зөрчсөн гэж үзэх үндэслэлтэй байна. 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр нийслэл Улаанбаатар хотод үүссэн нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын улмаас нийт 700 гаруй хүн баривчлагдсанаас 60 орчим хувь нь суллагдсан байна. Цагдаагийн байгууллагаас явуулсан баривчлах ажиллагаа холбогдох хууль, журмыг зөрчиж хүний эрхэнд халдсан гэдгийг Хүний эрхийн Үндэсний Комисс албан ёсоор дүгнэсэн бөгөөд энэ байдал нь төрийн бус байгууллагуудаас ажлын хэсэгт ирүүлсэн тухайн үйл явдлын баримтжуулалтын тайлан, мөн иргэдийн гомдол, мэдээллээс тодорхой харагдаж байна"³⁵ гэжээ.

Мөн ажлын хэсгээс "... 7 дугаар сарын 1-ний үймээн самуунтай холбоотой хэргийг шийдвэрлэсэн үйл явц, шүүхийн шийдвэрийн байдлаас харахад шүүгчдийн хараат бус байдал алдагдаж, иргэний шударга шүүхээр шүүлгэх эрх хангагдсангүй гэж дүгнэхээр байна. Энэ нь шүүхийн өмнөх шатанд буюу баривчлах ажиллагаа, эрүүгийн хэргийг байцаан шалгах ажиллагаанд иргэний үндсэн эрхийн зөрчил хавтгайрсан явдалд шүүгч

³⁴ Т.Занданмядаг "Долоон сарын нэгний дүгнэлттэй танилцана уу?" (2010.06.28), <https://news.mn/r/524042/> (Сүүлд үзсэн: 2019.04.19).

³⁵ Мөн тэнд.

анхаарал тавьж харгалзан үзэлгүй хатуу, чанга ял оноох нийтлэг зарчим баримтлан ажилласнаас харагдаж байна...”³⁶ хэмээн үзжээ.

Энэ тухай Нээлттэй сонсголд Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын гишүүн асан Ж.Дашдорж Комиссын бодит судалгаанд үндэслэсэн албан ёсны дүгнэлтийг сонсгохдоо: “... Шударга шүүхээр шүүлгэх эрх зөрчигдсөн гэсэн шүүмжлэл хүний эрхийг хамгаалах байгууллагууд, иргэний нийгмийн байгууллагууд, иргэдээс их хэмжээгээр гарсан. Энэ асуудал ямар байгааг бид баримтад тулгуурлаж статистик судалгаа хийж, дүгнэж үзсэн. Бид сүүлийн 2 жилийн дунджаар авч үзвэл жилдээ найман мянга гаруй хүн шүүхээр ял шийтгүүлсэн. Тэдний 49-50.6 хувьд нь хорих ял оноодог. Улсын дундаж болон энэ хэрэгт ял шийтгүүлсэн байдлыг харьцуулж үзсэн. Дээрх хэргийг шийдвэрлэсэн 244 хүнд холбогдох 45 шийтгэх тогтоол байна. Нийт ял шийтгүүлсэн 244 хүний 86.6 хувьд нь хорих ял, 8.9 хувьд нь баривчлах ял, 0.8 хувьд нь торгох ял, 8 хүнд холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэсэн байна. Энэ үзүүлэлт нь хорих болон баривчлах ялын эзлэх хувь нь 96 хувьд хүрч байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл энэ тоо улсын дундаж статистикаас бараг 2 дахин өндөр буюу нийт шийтгүүлсэн хүний 96 хувьд нь хорих ял оноосон явдал нь Шүүхээс 7 дугаар сарын 1-ний хэрэгт холбогдсон хүмүүст нилээн хатуу ял оноох зарчим баримталсан гэж дүгнэхээс аргагүйд хүрч байна”³⁷ гэсэн байна.

2008 оны 7 сарын 1-ний дээрх үйл явдалтай холбоотойгоор шүүхээс хэд хэдэн албан тушаалтан ОБТХ-ийн 21 дүгээр зүйлд “Цагдаагийн ба цэргийн алба хаагч, төрийн албан хаагчийн хүлээх хариуцлага”-ыг тусгасан. Ийнхүү хуульчлахдаа “...Онц байдлын үед хүч, галт зэвсэг, тусгай хэрэгсэл хэрэглэхдээ хууль зөрчсөн, бүрэн эрхээ хэтрүүлсэн, түүнчлэн албан үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй буюу энэ хуулийн 18 дугаар зүйлд заасан иргэний эрх, эрх чөлөөний баталгааг зөрчсөн цагдаагийн ба цэргийн алба хаагч, төрийн албан хаагч нь хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээнэ” гэж заасны дагуу Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан тодорхой гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруутайд тооцон ял оногдуулсан байдаг.

Тухайлбал, Цагдаагийн ерөнхий газрын даргын үүрэг гүйцэтгэгч асан, хошууч генерал Ч.Амарболд, Эргүүл хамгаалалтын газрын дарга асан, цагдаагийн хурандаа Ш.Батсүх нарт 6 жил 6 сарын хорих ял, Нийслэлийн Цагдаагийн газрын дарга асан, цагдаагийн хурандаа О.Зоригтод 5 жил 6 сарын хорих ял, Хэв журмын хэлтсийн дарга асан, цагдаагийн дэд хурандаа Г.Ганбаатарт хоёр жилийн хорих ял тус тус оноосон. Дээрх гэмт хэргүүд нь Өршөөлийн хуульд хамрагдаж Ч.Амарболд, Ш.Батсүх нарыг 3 жил 6 сарын хорих ял, О.Зоригтод 2 жил 6 сарын хорих ялыг тус тус эдлүүлэхээр шийдвэрлэж, тус газрын Хэв журмын хэлтсийн дарга асан, цагдаагийн дэд хурандаа Г.Ганбаатар ялыг эдлүүлэхгүй байхаар тус тус тогтсон юм.³⁸

2008 оны 7 сарын 1-ний өдрийн үймээн самууны үеэр үйлдэгдсэн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажлын хэсгийг Улсын мөрдөн байцаах газарт байгуулж, нийт 30 гаруй мөрдөн байцаагч, 250 гаруй хүнд холбогдох эрүүгийн хэргийг шалгаад ихэнхийг нь прокурорт шилжүүлсэн байна. прокурорын байгууллага харьяаллын дагуу хавтаст хэргүүдийг Хан-Уул, Чингэлтэй, Баянзүрх, Сүхбаатар дүүргийн шүүхэд шилжүүлэн

³⁶ Мөн тэнд.

³⁷ Мөн тэнд.

³⁸ Ө.Батхүү “Долдугаар сарын 1-нээс хойш...” (2015.07.01) <http://www.olloo.mn/n/17420.html> хаягаас үзнэ үү.

шийдвэрлэж эхлээд байна. Үймээнд оролцсон 200 гаруй хүний хэрэг анхан шатны шүүхээр оржээ.³⁹

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 145 дугаар зүйлд заасан “Бусдын эд хөрөнгийг хулгайлах”, 146 дугаар зүйлд заасан “Бусдын эд хөрөнгийг булаах”, 147 дугаар зүйлд заасан “Бусдын эд хөрөнгийг дээрэмдэх” 153 дугаар зүйлд заасан “Бусдын эд хөрөнгийг санаатайгаар устгах гэмтээх”, 155 дугаар зүйлд заасан “Гэмт хэрэг үйлдэж, олсон эд хөрөнгийг олж авах, борлуулах”, 181 дүгээр зүйлд заасан “Танхайрах”, 177 дугаар зүйлд заасан “Зандалчлах”, 179 дүгээр зүйлд заасан “Нийтийн эмх замбараагүй байдал бий болгох”, 230 дугаар зүйл “Төрийн албан хаагч, хэв журам хамгаалах олон нийтийн байцаагчийн эсэргүүцэх” гэмт хэрэг үйлдсэн хэмээн ял сонгосон байна.

Түүнчлэн, онц байдал зарлахаас өмнө болон зарласан үед нийгмийн хэв журам зохицуулж ажилласан цагдаагийн албан хаагчдаас 471 хүн гэмтэл авсан, үүний 100 гаруй нь хүндэвтэр гэмтэл авсан гэсэн шүүх эмнэлгийн дүгнэлт гарсан.

Энэхүү үйл явдалтай холбоотой асуудлыг 2002 оны Эрүүгийн хуулиар шийдвэрлэсэн. Харин 2015 оны шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуульд онц байдал, гамшиг, аюулт үзэгдэл, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг далимдуулан гэмт хэрэг үйлдсэн бол эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх нөхцөлд байдалд тооцохоор хуульчилсан байна. Мөн Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан хэд хэдэн гэмт хэргийг хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд онц байдал зарласан үед тухайн гэмт хэргийг үйлдсэн бол хүндрүүлэн зүйлчилж, ял оногдуулахаар хуульчилжээ.

Хүснэгт 2. Эрүүгийн хууль дахь онц байдлын талаарх зохицуулалт

№	Эрүүгийн хуулийн зүйл	Заалт
1	6.6 дугаар зүйл. Эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал	1.7. онц байдал, гамшиг, аюулт үзэгдэл, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг далимдуулан үйлдсэн;
2	28.1 дүгээр зүйл. Тушаал биелүүлэхгүй байх	2.2. дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.
3	28.5 дугаар зүйл. Цэргийн албанаас оргон зайлах	2.Энэ гэмт хэргийг: 2.1. дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед;
4	28.6 дугаар зүйл. Биедээ гэмтэл учруулах, өөр бусад аргаар цэргийн албанаас зайлсхийх	2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.
5	28.7 дугаар зүйл. Цэргийн эд хөрөнгө, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг зарах,	3.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол хоёр жилээс найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял

³⁹ Дам эшлэв. Г.Оюунболд “Онц байдал, түүний эргэн тойронд” Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл №4 (2008): 65 дахь тал.

	үрэгдүүлэх, завших	шийтгэнэ.
6	28.8 дугаар зүйл. Цэргийн эд хөрөнгийг санаатай устгах, гэмтээх	2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.
7	28.12 дугаар зүйл. Байлдааны жижүүр хийх журам зөрчих	2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.
8	28.14 дүгээр зүйл. Харуулын албаны журам зөрчих	2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

Түүнчлэн, ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйлд “Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх” тухай зохицуулалт өнөөдрийг хүртэл төгөлдөр хэвээр байгаа нь хууль тогтоомжуудын хоорондын уялдаа холбоог алдагдуулж байна.

Монгол Улс ИБУТЭТОУП-ын цаазаар авах ялыг халахад чиглэсэн нэмэлт II протоколд нэгдэн орсонтой холбогдуулан цаазаар авах ялын төрлийг хасаж, энэ онцгой ялын оронд бүх насаар хорих ялыг ялын төрөлд нэмсэн. 2015 оныг хүртэл Монгол Улс цаазаар авах ялыг практикт халсан улсад хамаарч байсан бол 2017 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс Эрүүгийн хууль хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлснээр цаазаар авах ялыг бүрмөсөн халсан дэлхийн 103 дахь улс болж, Олон Улсын өмнө хүлээсэн үүргээ биелүүлж буйн илрэл юм.⁴⁰

Мөн 2002 оны Эрүүгийн хуулийг дагаж мөрдөж байх үед буюу 2010 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгч асан Ц.Элбэгдорж “Цаазаар авах ялыг хориглох тухай” мэдэгдэл хийж, ИБУТЭТОУП-ын Пактын цаазаар авах ялыг халахад чиглэсэн Нэмэлт II Протоколд 2012 оны 1 дүгээр сарын 5-ны өдөр Монгол Улс нэгдэн орсон зэрэг үйлдэл, үйл ажиллагаанаас улбаалан шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулийг дагаж мөрдөх өдрийг хүртэл Монгол Улсын шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэрэгт цаазаар авах ялыг огт оногдуулаагүй байна.

Зөвхөн Эрүүгийн хуулиар гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд шүүхээс цаазаар авах ял оногдуулдаг. Гэтэл Эрүүгийн хуульд цаазаар авах ялыг халсан байхад ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйлд заасан “Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх” зохицуулалт хэвээр байгаа нь хуулийн уялдаа холбоог алдагдуулж байна. Иймд ОБТХ-ийн дээрх зохицуулалтыг хүчингүй болгох нь зүйтэй.

2.2. ОБТХ болон ГХтХ хоорондын уялдаа холбоо

4 дүгээр зүйл. Онц байдал зарлах үндэслэл

Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан ёсоор дор дурдсан онцгой нөхцөл бий болсон үед онц байдал зарлаж болно:

⁴⁰ Сургагч багш нарт зориулсан гарын авлага, Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, (УБ: ХЗДХЯ, 2017), 43 дахь тал.

1/ улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон;

ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлд “Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан ёсоор дор дурдсан онцгой нөхцөл бий болсон үед онц байдал зарлаж болно” гэж заасан бөгөөд мөн хуулийн 4.1 дэх хэсэгт “... Улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюул /газар хөдлөлт, хүчтэй салхи, ган, зуд, үер, түймэр, цацраг идэвхт болон химийн бодисын хордуулалт, хүн, малын гоц халдварт өвчин зэрэг/ тохиолдсон” бол онц байдал зарлаж болохоор хуульчилсан байна. Өөрөөр хэлбэл, малын гоц халдварт өвчнийг “онц байдал”-д хамааруулахаар хуульчилжээ.

2017 онд ГХТХ-ийг шинэчлэн баталсантай холбогдуулан 2017 оны 2 дугаар сарын 2-ны өдөр ОБТХ-ийн дээрх заалтад “гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол” гэж өөрчлөлт оруулсан.

ГХТХ-ийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1.1 дэх хэсэгт “гамшиг” гэж аюулт үзэгдэл, ослын улмаас олон хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирох, мал, амьтан олноор хорогдох, эд хөрөнгө, түүх, соёлын дурсгалт зүйл, хүрээлэн байгаа орчинд улс болон орон нутгийн эдийн засаг, нийгмийн дотоод нөөц, боломжоос давсан хохирол учрахыг; 4 дүгээр зүйлийн 4.1.2 дахь хэсэгт ...“аюулт үзэгдэл” гэж хүчтэй цасан болон шороон шуурга, ган, зуд, үер, аянга, газар хөдлөлт, гал түймэр, хүн, мал, амьтны гоц халдварт өвчин гарах, хортон шавж, мэрэгч тархах зэргийг”; 4 дүгээр зүйлийн 4.1.3 дахь хэсэгт ...“осол” гэж үйлдвэрлэл, технологийн горим зөрчигдсөнөөс тоног төхөөрөмж, барилга байгууламж ноцтой эвдрэх, нурах, тээврийн хэрэгсэл осолдох, сүйрэх, цацраг идэвхт болон химийн хорт бодис алдагдах, дэлбэрэлт болох зэргийг” тус тус хамааруулан ойлгохоор хуульчилсан юм.

Монгол Улс нүүдлийн соёл иргэншилтэй, мал аж ахуйтай орон бөгөөд нийт 3.253.233 хүн амтай.⁴¹ 2018 оны байдлаар нийт 66.460.180 малтай ба үүнээс адуу 3.940.092, үхэр 4.380.879, тэмээ 459.702, хонь 30.554.804, ямаа 27.124.703 тоо толгой тус тус бүртгэгдсэн байна.⁴²

Мал аж ахуйд суурилсан орон болохын хувьд Монгол Улсын хэмжээнд мал сүргийн эдийн засагт үзүүлэх нөлөө их бөгөөд малын гаралтай гоц халдварт өвчин түгээмэл гардаг, тийм өвчин гарсан тохиолдолд учрах хор хохирлын хэмжээ өндөр байдаг. Тухайлбал, 2017 онд мал, амьтны гоц халдварт өвчнөөс шүлхий, хонины цэцэг, бог малын мялзан өвчин тус тус бүртгэгдсэн бөгөөд 2017 онд бог малын мялзан өвчний нийт 11 тохиолдол бүртгэгдсэн, хонины цэцэг өвчин нийт 9 аймгийн 37 суманд бүртгэгдсэн бол шүлхий өвчин 2017 оны 01 сарын 28-ны өдөр Сүхбаатар аймгийн Эрдэнэцагаан суманд бүртгэгдсэнээс хойш Сүхбаатар, Дорнод, Хэнтий, Дорноговь, Төв, Дундговь, Сэлэнгэ аймгийн нийт 41 сум, нийслэлийн нэг дүүрэгт шүлхий өвчин оношлогдож нийт 830-аад өрхийн 9452 толгой мал, амьтныг зориудын устгалд хамруулсан байна.

Малын гоц халдварт өвчин дан ганц манай улсад төдийгүй Африк, Ази, Төв Америк, Өмнөд болон Зүүн Европын зарим улсад түгээмэл тархалттай, нэн хурцадмал эрсдэл болоод байна. Тухайлбал, Дэлхийн амьтны эрүүл мэндийн байгууллагаас гаргасан

⁴¹ Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хорооны албан ёсны цахим хуудас, <https://www.nso.mn/> (Сүүлд үзсэн: 2019.04.19)

⁴² Мөн тэнд.

судалгаанд дурдсанаар мал, амьтны халдварт өвчнөөс болж жилд дунджаар 100 сая орчим мал, амьтан устгалд орж, 2.2 сая хүн нас бардаг байна.⁴³

Иймд малын гоц халдварт өвчин нь хүн, мал, улс орны эдийн засагт нөлөөлөхүйц аюул, эрсдэлтэй өвчин юм.

2018 онд Засгийн газраас “Мал, амьтны гоц халдварт, халдварт өвчний жагсаалт”-ыг баталсан⁴⁴ бөгөөд ийнхүү батлахдаа тухайн өвчний хор хөнөөл, аюулын зэргээс нь хамааруулан ангилан авч үзсэн.

Хүснэгт 3. Мал, амьтны гоц халдварт, халдварт өвчний жагсаалт

№	Хавсралт 1. Мал, амьтан, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний Олон Улсын худалдаанд хориг саад үүсгэдэг гоц халдварт, халдварт өвчин, хүний амь нас хохирох эрсдэл үүсгэдэг зооноз өвчний жагсаалт	Хавсралт 2. Мал, амьтан, тэдгээрийн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний дотоодын худалдаанд хориг саад үүсгэдэг гоц халдварт, халдварт өвчний жагсаалт	Хавсралт 3. Бусад халдварт өвчний жагсаалт
1	Бог малын мялзан	Дуут хавдар	Колибактериоз
2	Шүлхий	Дотрын халдварт хордлого	Сохор догол
3	Боом	Цусан халдвар	Гүүний иж балнад
4	Хонь, ямааны цэцэг	Иж балнад	Сахуу
5	Гахайн сонгомол мялзан	Ботулизм	Шөвөг яр
6	Өндөр хоруу чанартай шувууны томуу	Гахайн үржил, амьсгалын хам шинж	Хулгана яр
7	Бруцеллөз	Үхрийн ринотрахеит	Адууны хачгийн халуун
8	Ямааны годрон	Үхрийн диарей	Шувууны гамбора
9	Үхрийн мялзан	Үхрийн лейкоз	Марекийн өвчин
10	Үхрийн цээж	Иж сүрьеэ	Нохой, муурны парвовирусын халдвар
11	Галзуу	Адууны вирусын артрит	Адууны пневмони
12	Ям	Баруун нилийн халдвар	Некробактериоз

⁴³ Б.Ану, “Мал амьтны гоц халдварт өвчний эрсдэл буурчээ” (2018.07.19), <https://ikon.mn/n/1cb7> хаягаас үзнэ үү.

⁴⁴ Монгол Улсын Засгийн газрын 2018 оны 7 дугаар сарын 9-ний өдрийн 225 дугаар тогтоол.

13	Хорт салст халуурал	Адууны халдварт цус багадах	Дэлэнгийн өмрөө
14	Шувууны тахал	Нийлүүлгийн өвчин	Хачигт риккетсиоз
15	Хөх хэлтэх	Тэмээний амруу	Гахайн миксоплазмоз
16	Сүрьеэ	Маеди висна	Гахайн сальмонеллэз
17	Листериоз	Сул хоруу чанартай шувууны томуу	Шувууны миксоплазмоз
18		Аденоматоз	Шувууны пуллүроз
19		Зогсоо	Шувууны сүрьеэ
20		Лептоспироз	Шувууны ларинготрахеит
21		Энтеробактериоз	Зөгийн үжил
22		Туляреми	Туулайн вируст цусан халдвар
23		Ку чичрэг	Туулайн миксоматоз
24		Кампилобактериоз	
25		Гахайн ёлом	
26		Хачигт энцефалит	
27		Хонины энзоот зулбах	

Манай улс бэлчээрийн мал аж ахуйтай учраас цаг агаарын нөхцөлөөс ихээхэн хамааралтай байдаг. 1918 оноос хойших 100 жилийн хугацаанд том малын зүй бус хорогдлыг авч үзвэл, 16 удаа томоохон зуд тохиолдож, тохиолдол тутамд 2 саяас дээш толгой мал хорогдож, үлэмж хохирол учруулсан байна. Тухайлбал, 2000-2001 оны зуд нь 1950 оноос хойш тохиолдсон хамгийн том зуд байсан. 1950 онд 4 сая толгой мал хорогдож байсан бол 2000 онд 3.5 сая толгой мал, 2001 онд 4.8 сая толгой мал хорогдсон.⁴⁵

Хамгийн их хэмжээгээр том малын зүй бус хорогдол гарсан жил нь 2010 он бөгөөд 10.3 сая толгой мал зүй бусаар хорогдсон юм. Тухайн онд оны эхний ямааны 25.4 хувь нь, хонины 22.6 хувь нь, үхрийн 22.4 хувь нь, адууны 16.6 хувь нь, тэмээний 6.1 хувь нь хорогдсон байна.⁴⁶

Малын хорогдолд хүн амын аюулгүй байдалд дан ганц малын гоц халдварт өвчин бус ган, зуд, түймэр, үер гэх мэт олон шалтгаан нөхцөл нөлөөлж байдаг.

⁴⁵ Хөдөө аж ахуйн салбарын танилцуулга 2017, Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо, 79 дэх тал.

⁴⁶ Мөн тэнд, 80 дахь тал.

Тухайлбал, 1940-2017 он хүртэл 77 жилийн судалгаагаар⁴⁷ Өнтэй буюу хэвийн жил 42 буюу 55 хувь, ган, зудтай жил 34 буюу 45 хувь байжээ.

Хүснэгт 4. Монгол оронд тохиолдсон ган, зудын давтамж⁴⁸

№	Хулган а	Үхэр	Бар	Туулай	Луу	Могой	Морь	Хонь	Бич	Тахиа	Нохой	Гахай
1					1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
2	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
3	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
4	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983
5	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
6	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
7	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	

Хүснэгт 5. Засгийн газар, төрийн болон төрийн бус байгууллага, Олон Улсын байгууллага, аж ахуйн нэгж, иргэдийн зүгээс үзүүлсэн тусламж, дэмжлэг⁴⁹

№	Он	Нөхцөл байдал	Засгийн газар	ОУ-ын байгууллагын төсөл, хөтөлбөр	Гадаад, дотоодын байгууллагын тусламж
1	2009-2010	15 аймгийн 80 сум гамшгийн, 18 аймгийн 95 сум зудтай	9.8 тэрбум	12.3 тэрбум	28.0 тэрбум
2	2011-2012	8 аймагт хаваржилт хүндрэхээс урьдчилан сэргийлэх	547.8 сая		
3	2012-2013	18 аймгийн 98 сум зудтай, 16 аймгийн 88 сум зудархуу	4.4 тэрбум		434.4 сая
4	2013-2014	18 аймгийн зам даваа	421.6 сая		

⁴⁷ Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны албан ёсны цахим хуудас, <http://mofa.gov.mn/exp/blog/7/8> (Сүүлд үзсэн: 2019.04.20)

⁴⁸ Мөн тэнд.

⁴⁹ Мөн тэнд.

		хаагдсан			
5	2014-2015	Зүүн аймгуудад гарсан хээрийн түймэр	1.2 тэрбум		90.0 сая
6	2015-2016	18 аймгийн 98 сум зудтай, 20 аймгийн 111 сум зудархуу	7.3 тэрбум	11.5 тэрбум	
7	2016-2017	16 аймгийн 90 сум зудтай, 14 аймгийн 59 сум зудархуу	48.2 тэрбум	4.1 тэрбум*	

Дээрхээс дүгнэвэл, ган, зуд манай улсад түгээмэл болдог үзэгдлийн нэг юм. Мөн ой хээрийн түймэр, ган, зуднаас шалтгаалан үүссэн хохирлыг арилгах, урьдчилан сэргийлэхийн тулд төрөөс шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлдэг.

Энэ төрлийн аюулт үзэгдлийн улмаас манай улсад жил бүр тодорхой хэмжээний хохирол учирч байдаг бөгөөд маш их хэмжээний буюу ноцтой хохирол учирч байсан хэдий ч энэхүү шалтгаан, нөхцөлийн улмаас онц байдал зарлаж байгаагүй юм.

Үндсэн хууль болон ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлд тус тус онц байдал зарлах үндэслэлийг хуульчилсныг дээр дурдсан.

Үндсэн хуулийн тайлбарт "... Хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулахуйц байгалийн гамшиг гэдэгт гал, усны аюул, хор хөнөөл учруулсан газар хөдлөлт, ган, зуд, олон хоног үргэлжилсэн салхи, шуурга зэргийг тооцно. Гэнэтийн бусад аюул гэдэгт хүн, мал, ан амьтан, өргөн хүрээнд хамарсан өвчин эмгэг, тахал зэргийг хамааруулах бөгөөд эдгээр аюул нь улсын нийт нутаг буюу зарим аймаг, сумдын нутгийг хамарсан ч байж болно. Зарим аймаг, сумдын нутаг хамарсан тохиолдолд тэр нь цаашид өргөжин тэлэх магадлалтай, эсхүл тухайн бүс нутгийнханд онц аюултай тохиолдолд онц байдал зарлаж болно"⁵⁰ гэжээ.

Өөрөөр хэлбэл, ган, зуд, малын гоц халдварт өвчин зэргийг онц байдалд хамааруулан хуульчилсан бөгөөд эдгээр тохиолдол манай улсад олон гардаг боловч 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрийн олон нийтийг хамарсан үймээн самуунтай холбоотойгоор нэг удаа онц байдал зарласнаас бусдаар онц байдал зарлаагүй байна.

Ийнхүү онц байдлыг цөөн тохиолдолд зарлах нь нийгэм, эдийн засаг, хүн амын аюулгүй байдал, Олон Улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлэх, улс орны тогтвортой байдал зэрэгт эерэг нөлөөтэй боловч анхаарах шаардлагатай дараах асуудал байна.

Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлд Монгол Улсын иргэний баталгаатай эдлэх үндсэн эрх, эрх чөлөөг заасан. Харин Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт "... Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлаж болно..." гэж зааснаас үзвэл онц байдал зарласан үед л хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлахаар ойлгогдож байна. Хуулийн дээрх заалтыг Үндсэн хуулийн тайлбарт "...улсын хэмжээнд буюу зарим хэсэгт байгалийн гамшиг, гэнэтийн аюул тохиолдсон буюу нийгмийн тогтворгүй байдал даамжирч үймээн самуун дэгдсэн зэрэг онцгой нөхцөл байдлаас болж онц байдал буюу дайны байдал

⁵⁰ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар, Ханнс-Зайделийн сан (УБ: 2009), 149 дэх тал.

зарласан тохиолдолд төр хүний эрхэнд хязгаар тогтоосон хуулийг уг нөхцөл байдлыг арилтал мөрдүүлэхээр гаргаж болно”⁵¹ хэмээн тайлбарлажээ.

Гэтэл манай улсын хувьд малын гоц халдварт өвчин, ган, зуд зэрэг онц байдал зарлах нөхцөл байдалд хамаарах аюул, гэнэтийн аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон үед Засгийн газраас тогтоол, журам, Засаг дарга захирамж гаргаж, мөн ГХТХ-д зааснаар онцгой байдлын газраас шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Энэ нь тухайн асуудлыг түргэн шуурхай шийдвэрлэхэд хамгийн дөт хурдан авч хэрэгжүүлэх боломжтой арга хэмжээ мөн боловч Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг хуулиар бус Засгийн газрын тогтоол, Засаг даргын захирамжаар хязгаарлаж байх талтай юм.

Тухайлбал, Архангай аймгийн Засаг даргын 2018 оны 2 дугаар сарын 27-ны өдрийн А/72 дугаар захирамжийн 3 дахь хэсэгт “... Булган аймгийн шүлхий өвчний голомт бүхий нутгаас ирэх хүн, мал тээврийн хэрэгслийг аймгийн нутагт орохыг хориглож, бусад тээврийн хэрэгсэлд халдваргүйжүүлэлт хийж, бүртгэл хөтөлж, ажиллахыг үүрэг болгосугай” гэжээ.

Ийнхүү захирамж гаргахдаа Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “...Засаг дарга эрх хэмжээний хүрээнд хууль тогтоомжид нийцүүлэн захирамж гаргана”, ГХТХ-ийн 32 дугаар зүйлд “... аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга гамшгаас хамгаалах асуудлаар дараах бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ”, мөн зүйлийн 32.1.1-д “... нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд гамшгаас хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөх, санхүүжүүлэх, удирдах, хэрэгжүүлэх” гэж тус тус заасныг үндэслэжээ.

Түүнчлэн, 2017 оны 12 дугаар сарын 8-ны өдөр УИХ-аас “Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль”⁵²-ийг баталсан бөгөөд тус хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.1 дэх хэсэгт “... Гоц халдварт өвчин гарсан үед мал, амьтны эрүүл мэндийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын, бусад халдварт өвчин гарсан үед аймаг, нийслэлийн мал эмнэлгийн байгууллагын саналыг үндэслэн сум, дүүргийн Засаг даргын шийдвэрээр энэ хуулийн 16.1.4-т заасан өвчингүй бүсэд байгаа мал, амьтныг нүүлгэн шилжүүлж болно” гэж, мөн хуулийн 15 дугаар зүйлийн 15.5 дахь хэсэгт “...Хорио цээр, хязгаарлалт тогтоох халдварт өвчний талаар мэдээлэл хүлээн авсан аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга дараахь үйл ажиллагааг нэн даруй хэрэгжүүлнэ: 15.5.1.энэ хуулийн 17.2, 18.1, 18.3-т заасны дагуу дэглэм тогтоож, халдварт өвчинтэй тэмцэх арга хэмжээг зохион байгуулах, хүн, мал, амьтан, тээврийн хэрэгслийн шилжилт хөдөлгөөнийг хязгаарлах, эсхүл хориглох” гэж тус тус зааснаас үзвэл Засаг даргад шилжилт хөдөлгөөнийг хязгаарлах, хориглох эрх олгосон байна.

Үндсэн хуулийн Арван зургадугаар зүйлд “...Монгол Улсын иргэн дараахь үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлнэ”, мөн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “...онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлана” гэж тус тус заасан.

Дүгнэвэл, гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг хэн, хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар ердийн хуульд тодорхой тусгасан нь зөв хэдий ч гагцхүү хуулиар хязгаарладаг хүний эрх, эрх чөлөөг Засгийн газрын тогтоол, Засаг даргын

⁵¹ Г.Совд нар, *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар* (УБ: 2000), 135 дахь тал.

⁵² *Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл* (2018), №2

захирамжаар ийнхүү хязгаарлах нь учир дутагдалтай юм.

Иймд тус асуудлыг ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар тодруулах, мөн уг хуулийг ГХТХ-тай уялдуулах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Зардал, үр өгөөжийн харьцаа

“Хууль хоорондын уялдаа холбоог хангах” хэмээх хувилбар 2-ын хүрээнд хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахад зардал шаардагдахгүй бөгөөд харин хуулийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгаж, уялдаа холбоог хангах эерэг үр дагавартай.

ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨГ ТАНДАН СУДАЛСАН БАЙДАЛ

Аргачлалын 6-д заасны дагуу сонгон авсан хуулийн төсөл боловсруулах хувилбарын үр нөлөөг аргачлалд заасны дагуу ерөнхий асуултуудад хариулах замаар дүгнэлтийг нэгтгэн гаргалаа.

Жич: Хүний эрх, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөөг шалгуур асуултын дагуу тандсан байдлыг Хавсралт 1-ийн 1, 2, 3, 4 дүгээр хүснэгтээс үзнэ үү.

4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх нөлөө

Зохицуулалтын хувилбарын хүрээнд ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах нь зүйтэй. Тухайлбал, тус хуулийн 15 дугаар зүйлд заасан “Онц байдал зарласан үед цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх” талаарх зохицуулалт нь 2015 оны шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулийн ялын төрлөөс цаазаар авах ялыг халсан учир ОБТХ-д энэ талаарх зохицуулалт хэвээр байгаа нь буруу юм.

Мөн онц байдал зарласан үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, тухайн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх албан тушаалтан, байгууллагыг тодорхой зааж, эрх, үүргийн нь хуульчилснаар хүний эрх, эрх чөлөөнд зүй бусаар халдахаас сэргийлж чадна.

4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө

Энэхүү судалгааны үр дүнд гарч буй зохицуулалтын хувилбарын хувьд эдийн засагт нөлөө үзүүлэх боломжтой. Тодруулбал, онц байдал зарласан үед шаардлагатай арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэхэд улсын төсвөөс тодорхой төсөв зарцуулах байдлаар эдийн засагт нөлөө үзүүлнэ.

4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө

Энэхүү судалгааны үр дүнд гарч буй зохицуулалтын хувилбарын хувьд нийгэмд тодорхой үр нөлөөг үзүүлнэ. Тухайлбал, иргэдийн дунд айдас түгшүүр нэмэгдэх, хүний зарим эрхийг хязгаарлах, тодорхой хугацаагаар зарим байгууллагын үйл ажиллагааг явуулахыг зогсоох, хилийн хорио тавих гэх мэт тухайн онц байдал зарлах болсон шалтгаан, нөхцөлтэй уялдуулан төрөөс шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхдээ нийгэмд онц байдал зарлахаас өмнөх нөхцөл байдлаас /өдөр тутмын хэвийн байдал/ өөр хэвийн бус нөхцөл байдал үүсэх юм.

4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө

Байгаль орчинд ямар нэгэн шууд болон шууд бус сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.

4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын Олон Улсын гэрээ, бусад хуультай нийцэж байгаа эсэх

Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлаж болно. Тийнхүү хязгаарласан хууль нь хүний амьд явах эрх, итгэл

үнэмшилтэй байх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө, түүнчлэн хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандахыг хориглосон хуулийн заалтыг үл хөндөнө” гэж заасан. Онц байдал зарлах үед хязгаарлаж болох буюу үл болох эрхүүдийн талаар Монгол Улсын нэгдэн орсон Арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай Олон Улсын конвенц, ИБУТЭТОУП, Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц зэрэгт тодорхой заасан бөгөөд Үндсэн хуулийн дурдсан зохицуулалт нь эдгээрт нийцэж байна.

Гагцхүү хувилбар 2-ын хүрээнд авч үзсэн ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйл нь Эрүүгийн хууль болон Монгол Улсын нэгдсэн орсон ИБУТЭТОУП-аар цаазаар авах ялыг халахад чиглэсэн нэмэлт II протоколд нийцэхгүй байх тул тус зохицуулалтыг өөрчлөх нь зүйтэй.

ТАВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРЫН ХАРЬЦУУЛСАН ДҮГНЭЛТ

Зардал үр өгөөжийн харьцааг зорилгод хүрэх боломжтой харьцуулан судалсны үндсэн дээр хувилбарын эерэг болон сөрөг талыг харьцуулан дүгнэлээ.

Гарч болох эерэг үр дагавар

Хувилбар 1-ийн хувьд онц байдлын тухай томъёолол, хүрээ хязгаар, онц байдал зарлах бүрэн эрх бүхий этгээдийн эрх хэмжээ, онц байдал зарлах, түүний хугацааг сунгах, цуцлах тухай асуудал, хугацааны хязгаарлалт зэрэг асуудал илүү боловсронгуй төдийгүй эргэлзээ, маргаантай асуудал тодорхой болох зэрэг олон талын ач холбогдолтой.

Хувилбар 2-ын хувьд ОБТХ-д одоо байгаа зарим зохицуулалт дотоодын зарим хууль, тодруулбал, Эрүүгийн хууль, ГХтХ, Монгол Улсын нэгдэн орсон ИБУТЭТОУП-ын II нэмэлт протокол зэрэг эрх зүйн баримт бичигт нийцэхгүй, зөрчилдөж байгаа тул холбогдох заалтуудыг нийцүүлснээр хууль хоорондын уялдаа хангагдах, хуулийн давхардал, хийдэл, зөрчил арилах эерэг үр дагавартай.

Гарч болох сөрөг үр дагавар

Судалгаанд дэвшүүлсэн хувилбаруудын хүрээнд төр, иргэн, хуулийн этгээдэд захиргааны зардал үүсэхгүй, сөрөг үр дагавар гарахгүй байх боломжтой. Харин хувилбарын хүрээнд дэвшүүлсэн асуудлыг шийдвэрлэхгүй удсанаар хууль болон Монгол Улсын нэгдэн орсон Олон Улсын гэрээ хооронд давхардал, зөрчилдөөн байсаар байх, уялдаа холбоо хангагдахгүйд хүрэх зэрэг сөрөг үр дагавартай тул хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах замаар засан сайжруулах шаардлагатай байна.

ЗУРГАА.ОЛОН УЛСЫН БОЛОН БУСАД УЛСЫН ХУУЛЬ, ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТТАЙ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ

Олон Улсын эрх зүйн зохицуулалт

Онц байдал зарласан үед хязгаарлаж болох буюу үл болох эрхүүдийн талаар зохицуулсан Олон Улсын эрх зүйн холбогдох баримт бичиг нь:

- Арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай Олон Улсын конвенц (англ. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965);
- Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын Пакт (англ. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966);
- Хүний эрхийн тухай Европын конвенц (англ. European Convention on Human

Rights, 1950)⁵³;

- Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц (англ. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979);
- Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц (англ. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 1984).

Дээрх баримт бичгүүдээс хамгийн гол хоёр баримт бичиг нь ИБУТЭТОУП болон Хүний эрхийн тухай Европын конвенц юм. Хүний эрхийн тухай Европын конвенц нь зөвхөн Европын орнуудад ч бус Африк, Карибийн тэнгисийн орнуудад нөлөө үзүүлсэн гэж үздэг.⁵⁴ Тус конвенцод онц байдал зарлах үед хязгаарлаж үл болох “үнэмлэхүй эрх”-ийг заасан бөгөөд тэдгээр нь эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүнлэг бусаар, нэр төрийг нь доромжлон харьцах буюу шийтгэхээс ангид байх эрх чөлөө (3 дугаар зүйл), боолчлолыг хориглох (4 дүгээр зүйл), хуулиас гадуур хэнд ч ял шийтгэл ногдуулахгүй байх зарчим (7 дугаар зүйл) болно.

ИБУТЭТОУП-ын хувьд мөн онц байдал зарласан үед “ухарч үл болох эрх”-үүдийг заасан ба тэдгээр нь амьд явах эрх (6 дугаар зүйл), эрүү шүүлт тулгах, хэрцгий, хүнлэг бусаар, нэр төрийг нь доромжлон харьцах буюу шийтгэхээс ангид байх эрх чөлөө (7 дугаар зүйл), боолчлолыг хориглох (8 дугаар зүйл), гэрээгээ биелүүлээгүй үндэслэлээр эрх чөлөөг нь хасахыг хориглох (11 дүгээр зүйл), хуульд заагаагүй үндэслэлээр ял шийтгэл ногдуулахыг хориглох (15 дугаар зүйл), эрх зүйн чадвартай байх эрхээ хүлээн зөвшөөрүүлэх (16 дугаар зүйл), шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө (18 дугаар зүйл) юм.

Онц байдал зарласан үед дээр дурдсан эрхүүдийг хязгаарлаж болох талаар улсууд Үндсэн хуульдаа хуульчлах замаар Олон Улсын гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлж байна.

Бусад улсын эрх зүйн зохицуулалт

Гадаад улсын туршлагыг судлах хүрээнд эх газрын эрх зүйн бүлд хамаарагддаг бөгөөд онц байдал зарлах талаар Үндсэн хууль болон бусад хуульдаа нарийвчлан зохицуулсан улсуудыг түлхүү авч үзэхийг зорилоо. Ингэхдээ хэрэв нарийвчлан зохицуулаагүй бол түүний үндэслэл шалтгааныг тодруулахыг зорьсон ба зохицуулалтын ялгааг харгалзан дараах байдлаар бүлэг болгов.

1. Швейцарийн Холбооны Улс /цаашид “Швейцари” гэх/ ба Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс /цаашид “ХБНГУ” гэх/: Үндсэн хуулиас гадуурх Карт-Бланш ба Үндсэн хуулийн чанд хязгаарлалт

Швейцари Улс болон ХБНГУ нь онц байдал зарлах эрх зүйн зохицуулалтын талаар эрс тэс үзэл баримтлалтай байх тул хамтад нь авч үзэн ялгааг тодруулахыг зорилоо.

1.1. Швейцари

Швейцари Улс онц байдлын эрх зүйн зохицуулалтын талаар “Үндсэн хуулиас гадуурх Карт-Бланш”⁵⁵ гэх үзэл баримтлалыг баримталдаг. Тодруулбал, тус үзэл баримтлал нь онц байдал бол хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг хязгаарладаг ноцтой үйл ажиллагаа тул Үндсэн

⁵³ Монгол Улс Хүний эрхийн тухай Европын Конвенцид нэгдэн ороогүй боловч Олон Улсын эрх зүйн хүрээнд судалгааны сэдэвтэй холбогддог тул энд дурдав.

⁵⁴ Elliot Bulmer, *Emergency Powers* (Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2018), p.22.

⁵⁵ Карт-Бланш (фр. Carte Blanche) – Үйлдэл хийх хязгааргүй бүрэн эрх, эрх чөлөө буюу хязгааргүй эрх хэмжээ.

хууль болон бусад хуульд нарийвчлан зохицуулах нь Үндсэн хуулийн дэг журамд харшилна гэсэн утга бүхий юм.

Иймд Швейцарийн Үндсэн хуульд онц байдлыг тухайлан хуульчлаагүй. Хэдийгээр 1950-1985 оны хооронд тус улс “зайлшгүй байдлын онол” (англ. the doctrine of necessity; фр. droit de nécessité)-ын тухай бичмэл дүрэмтэй байсан боловч 2003 онд Засгийн газраас үүнтэй холбогдох бусад баримт бичиг болон 23 эрх зүйн актыг хуучирсан, зорилго, ач холбогдлоо алдсан гэх үндэслэлээр нэг дор хүчингүй болгосон ажээ.⁵⁶ Зайлшгүй байдлын онол гэдэг нь хүний эрхийг гагцхүү зайлшгүй тохиолдолд хязгаарлаж болох тухай ойлголтыг агуулдаг эрх зүйн үзэл санаа юм. Өөрөөр хэлбэл, онц байдлын үед хүний эрхийг хязгаарлаж, илүү ноцтой хор уршгаас сэргийлэхийн тулд хууль бус үйлдлийг зөвшөөрөх тухай утгыг агуулдаг.

Дээрх зайлшгүй байдлын онолтой холбогдох дүрэм, журмыг хүчингүй болгосны дараа Холбооны Хууль зүй, Цагдаагийн яамнаас тэдгээрийг инкорпораци буюу төрөлжүүлэн нэгтгэх замаар Үндсэн хуульд нийцсэн ердийн хууль батлах шаардлагатай эсэх талаар хяналт, шалгалт хийсэн байна. Түүнд үндэслэн Засгийн газраас “зайлшгүй байдлын тухай” хуулиуд нь “хэрэгжүүлэхэд бэрх, учир холбогдлоо алдсан, аюулгүй биш” тул дахин хуульчлах шаардлагагүй⁵⁷ гэж дүгнэжээ.

Засгийн газрын дүгнэлтэд цаашлаад “хойшлуулшгүй арга хэмжээ авах шаардлагатай тохиолдолд хуучны зохицуулалт түргэн шуурхай үйлчилж чадахгүй, бөгөөд Холбоо шийдвэр гаргах боломжгүй үед Мужид бүрэн эрхийг шилжүүлэх хялбар боломжийг олгож байна” гэжээ. Түүнчлэн зайлшгүй байдлыг Үндсэн хуульд зохицуулснаар эрх мэдлийг урвуулан ашиглах эрсдэл буурах бус харин ч өснө гэж үзсэн байна. Учир нь зайлшгүй байдал буюу онц байдлын үед хүний эрхийг хязгаарлах шаардлага гардаг төдийгүй шаардлагатай гэвэл хуулиар зөвшөөрөгдөөгүй үйлдэл хийх шаардлагатай болдог тул бичмэл зохицуулалтын үндсэн дээр эрх мэдлээ хэтрүүлэн ашиглах эрсдэл бий болох юм.

Швейцари Улс зайлшгүй байдал буюу онц байдлын тухай зохицуулалтуудаа хүчингүй болгож, хуулиар зохицуулах шаардлагагүй гэж үзэх болсон нь мөн дараах түүхэн шалтгаанаас үүдэлтэй:

Дэлхийн I дайны үед тус улсад зайлшгүй байдлын онол үйлчилж байсан бөгөөд 1914 оны 8 дугаар сард Швейцарийн парламент 1921 он хүртэл онц байдал зарлаж, үндэсний эв нэгдэл, аюулгүй байдал, төвийг сахих байр сууриа хамгаалах үүднээс шаардлагатай арга хэмжээ авах үнэмлэхүй бүрэн эрхээ Засгийн газарт шилжүүлсэн. Гэтэл энэ үеэр Засгийн газар болон яамдаас 1400 гаруй “Үндсэн хуульд нийцээгүй, хууль бус” шийдвэр гаргасан байдаг.⁵⁸ Дэлхийн II дайны үед мөн төстэй нөхцөл байдал үүссэн ба үүнийг судлаач Франсуа Бэлланжер (François Bellanger) хууль тогтоох эрх мэдэл ганхсан, зайлшгүй байдлын онолыг урвуулан ашигласан үе⁵⁹ гэжээ.

Ийнхүү хоёр удаагийн Дэлхийн дайны туршлагад үндэслэн тус улс онц байдлыг

⁵⁶ “*Une nouvelle réglementation du droit de nécessité ne s'impose pas*” Communiqués, Federal Department of Justice and Police, 16 June 2006, <https://www.admin.ch/gov/fr/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-5670.html> хаягаас үзнэ үү.

⁵⁷ Мөн тэнд.

⁵⁸ François Bellanger, *Droit de nécessité et état d'exception*, In: Thürer, Daniel ; Aubert, Jean-François ; Müller, Jörg Paul (Ed.). *Droit constitutionnel suisse*. (Zürich: Schulthess, 2001), p.1269.

⁵⁹ Мөн тэнд, p.1270.

хуульчлах нь Үндсэн хуульд харшилна гэж үзэх болжээ. Хэдийгээр зайлшгүй байдлын онол нь ноцтой хор уршиг учруулахуйц хямрал, нийтийг хамарсан байгалийн гамшгийн үед арга хэмжээ авахад хэрэгцээтэй боловч дээд шатны байгууллагууд, ялангуяа парламент үйл ажиллагаагаа хэвийн явуулах боломжгүй болох эрсдэлтэй. Учир нь энэ онолын дагуу парламент онц байдал зарлах, гүйцэтгэх эрх мэдэлд үнэмлэхүй эрх мэдлээ шилжүүлэх боломжгүй бол Засгийн газар өөрөө онц байдал зарлаж, шаардлагатай бүх арга хэмжээг авах бөгөөд ингэснээр Үндсэн хуулийн бус, дур зоргын шийдвэр хүртэл гаргах эрхтэй болно.⁶⁰

Швейцари Улсын зохицуулалтын тогтолцоог дүгнэвэл, зайлшгүй байдлын онол буюу онц байдлыг хуулиар нарийвчлан зохицуулснаар хязгааргүй гүйцэтгэх эрх мэдлийг авчирдаг бөгөөд Үндсэн хуульд харшлах тул энэ талаар бичмэл зохицуулалтгүй байхыг илүүд үздэг байна.

1.2. ХБНГУ

ХБНГУ-ын хувьд Швейцариас ялгаатай нь Үндсэн хууль (*герм. Grundgesetz*) болон Онц байдлын тухай хууль (*герм. Notstandsgesetze*)-даа онц байдлын талаар нарийвчлан зохицуулсан байна. Ингэхдээ онц байдал зарлах асуудал нь “батлан хамгаалах байдал” зарлах болон *Spannungsfall* (зэвсэгт босогчид болон зохион байгуулалттай тэмцэл өрнүүлж байгаа тохиолдолд иргэдийн өмч хөрөнгийг хамгаалах ажиллагаа) гэсэн агуулгын хүрээнд түлхүү хэрэглэгдэх бөгөөд хууль тогтоох тодорхой эрх мэдлийг гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллагад шилжүүлж болдог.⁶¹

Түүнчлэн ХБНГУ-ын Үндсэн хуульд онц байдлын бүрэн эрхийг хэрэгжүүлэх эрх бүхий этгээдээс цуцлах үүргээ “мартах боломжтой байх”-аас урьдчилан сэргийлэх зорилгоор онц байдлыг зарлах, хугацааг сунгах, цуцлах хугацааг аюул өнгөрмөгц “нэн даруй цуцлах” гэжээ.

Энэхүү судалгааны хүрээнд дэвшүүлсэн хувилбар 1-ийн агуулгын 1.2 дахь хэсэгт дурдсанаар ХБНГУ нь онц байдлыг “өргөн утгаар” зохицуулдаг улсад хамаарагддаг. Иймд тус улс Үндсэн хуульдаа дэлгэрэнгүй зохицуулахаас гадна ердийн хуулиар нэлээд тодорхой зохицуулсан.

ХБНГУ-д ийнхүү онц байдал зарлах талаар нарийвчлан зохицуулах нь “онц байдал болон батлан хамгаалах байдал зарлах, цуцлахад парламентын гүйцэтгэх үүрэг, ардчилсан тогтолцооны тогтвортой байдал, Үндсэн хуулийн шүүх, Бундестаг, Бундесратын хэвийн үйл ажиллагааг хангах хэтийн баталгаа болно”⁶² гэж үздэг байна. Өөрөөр хэлбэл, ХБНГУ-ын эрх зүйн зохицуулалтын загвар нь онц байдлын үед улсын үндсэн ардчилсан институтыг хамгаалах, хэвийн үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлэх боломжийг олгож буй хэрэг гэж үздэг.

Дүгнэвэл, Швейцари болон ХБНГУ-д онц байдлын талаар Үндсэн хууль болон бусад хуульдаа нарийвчлан зохицуулсан эсхүл зохицуулаагүй нь “онц байдлын үед хүний эрх, эрх чөлөө, ардчиллын суурь үнэт зүйл хязгаарлагддаг” гэх үндсэн нэг шалтгаанаас эхтэй боловч үндэслэл, тайлбар нь зарчмын хувьд ялгаатай байна. Швейцари Улсын хувьд онц байдлын үед хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлаж, шаардлагатай үйлдэл хийх бүрэн эрхийг

⁶⁰ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.19.

⁶¹ Онц байдлын тухай хууль (*Notstandsgesetze*)-ийг http://www.rechtliches.de/Gesetze_17.html хаягаас үзнэ үү.

⁶² Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.21.

хууль тогтоох байгууллагаас гүйцэтгэх эрх мэдэлд шилжүүлснээр дур зоргын шийдвэр гаргах боломжтой болдог тул Үндсэн хуульд харшилна гэж үзэж, улмаар энэ талаар бичмэл байдлаар зохицуулах нь түүнийгээ бататгаж буй хэрэг хэмээн Үндсэн хуульдаа зохицуулахаас татгалзсан байна. Харин ХБНГУ-ын хувьд хүний эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах боломжтой болдог учраас тэр тусмаа онц байдлын талаар нарийвчлан зохицуулах нь эрх мэдлээ урвуулан ашиглахаас сэргийлэх, хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага хуулийн дагуу үйл ажиллагаагаа явуулах, улсын ардчилсан институт оршин тогтнох баталгаа болно гэж үзэж Үндсэн хуулиараа онц байдал зарлах хүрээ хязгаарыг чанд тогтоожээ.

2. Норвегийн Вант Улс /цаашид “Норвеги” гэх/ ба Бүгд Найрамдах Франц Улс /цаашид “Франц” гэх/: Холимог загвар

Өмнөх хэсэгт дурдсанчлан, Швейцари болон ХБНГУ нь онц байдлын эрх зүйн зохицуулалтыг нарийвчлан хуульчилдаг ба хуульчилдаггүй гэсэн хоёр туйлт загварын гол төлөөлөл болох боловч гуравдагч загвар буюу холимог загварыг сонгож авсан улсууд ч байна.

Норвеги болон Франц Улсын зохицуулалт нь Швейцарийн загвартай төстэй гэж болно. Учир нь онц байдал нь гагцхүү ноцтой хор уршиг учруулахуйц нөхцөл байдал хэрэглэх сүүлийн боломжит арга хэмжээ бөгөөд энэ талаар бичмэл байдлаар хуульчлах нь Үндсэн хуульд харшилна гэсэн үзэл баримтлалтай.⁶³ Гэвч Швейцариас ялгаатай нь эдгээр улсад онц байдлын талаарх зарим зохицуулалтыг, тодруулбал, хор уршиг бага учруулахуйц нөхцөл байдлын үед хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар нарийвчлан авч үздэг.

2.1. Норвеги

Норвегийн Үндсэн хуульд Швейцарийнхтай адилаар онц байдлын талаар бараг зохицуулаагүй боловч онц байдал болон дайны байдлын үед гаргах шийдвэр, эрх мэдлийн хуваарилалтын талаар зохицуулсан “Болзошгүй байдлын тухай хууль” (*англ.* Contingency Law)⁶⁴ гэж байна.

Тус хуулиар Стортинг⁶⁵ буюу парламент нь онц байдлын үед шийдвэр гаргах боломжгүй бол улсын ашиг сонирхлыг хамгаалах шаардлагатай арга хэмжээг авах эрхийг Хаанд олгосон. Гэсэн хэдий ч бодит байдал дээр Засгийн газар энэ эрхийг хэрэгжүүлдэг. Стортинг дараагийн арга хэмжээг нэн даруй авч, шийдвэрийг мэдээлснээр Хаан буюу Засгийн газрын гаргасан шийдвэр хүчингүй болно. Өөрөөр хэлбэл, эцсийн шийдвэрийг гаргах бүрэн эрх парламентад хадгалагдана. Парламент шийдвэрийг баталмагц хууль батлах үйл явцыг түргэсгэх бөгөөд хуульд онц байдлын үед хамрах нутаг дэвсгэрийн талаар зохицуулна. Онц болон дайны байдал зарласан, улсын аюулгүй байдал, бүрэн эрхэд заналхийлэл учирсан үед Эрүүгийн хуулийг мөн өөрчилж болдог.

Өөрөөр хэлбэл, Норвеги Улсад онц байдал зарлах шаардлагатай тохиолдол бүрт заавал хууль батлах замаар шийдвэрлэдэг. Гэвч онц байдал зарлахтай холбоотойгоор батлах хуулийн сул тал нь тухайн нөхцөлд хязгаарлах болон хамгаалах эрхийн талаар зохицуулдаггүй, ардчиллын суурь үнэт зүйлийг хамгаалах зорилго бүхий заалт агуулдаггүй байна.

Норвеги Улс хэдийгээр ийнхүү тухайлсан хуультай боловч “зайлшгүй байдлын

⁶³ Мөн тэнд.

⁶⁴ Хуулийг <http://www.lovddata.no/all/hl-19501215-007.html> хаягаас үзнэ үү.

⁶⁵ Норвеги Улсын парламентыг ингэж нэрлэдэг.

онол"-ыг зөвхөн үндэсний ашиг сонирхолд аюул учирсан, ердийн хэм хэмжээгээр зохицуулах боломжгүй тохиолдолд хэрэглэх ёстой гэж үздэг. Учир нь Швейцари Улстай адил Дэлхийн II дайны үеийн туршлага бий бөгөөд ердийн нөхцөлд онц байдал зарлахаар хуульчлах нь Үндсэн хуулийг зөрчинө гэдэг ажээ.⁶⁶

Дүгнэвэл, Норвеги нь нэг талаас онц байдал зарлах эрхийг парламентад олгож, эрх зүйн зохицуулалтын талаар тухайлсан хуультай гэдгээрээ ХБНГУ-тай төстэй боловч нөгөө талаас гагцхүү маш ноцтой хямралт байдлын үед онц байдал зарлах үзэл баримтлалтай байдгаараа Швейцаритай төстэй, онц байдлын хоёр талт, холимог тогтолцоотой улс байна.

2.2. Франц

Франц Улсын хувьд онц байдлын эрх зүйн зохицуулалтыг нарийвчлан зохицуулах нь зүйтэй гэж үздэг ба ингэхдээ эрх мэдэл хуваарилалтын зарчмыг зохистой хэмжээгээр баримтлахыг зорьсон байна.

Франц Улсад онц байдал зарлах бүрэн эрх хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийн аль алинд тодорхой хэмжээгээр хадгалагддаг боловч Үндсэн хуулийнх нь Арван зургадугаар зүйлд зааснаар уг бүрэн эрх Ерөнхийлөгчид арай илүү төвлөрдөг.⁶⁷

Тус улс онц байдал зарлах бүрэн эрхийн гурван түвшин/шатлал (three-level system) бүхий тогтолцоотой. Тэдгээр нь Ерөнхийлөгчийн онц байдал зарлах бүрэн эрхээс гадна батлан хамгаалах байдал (Үндсэн хууль болон Батлан хамгаалах тухай хуульд тусгагдсан); онц байдал зэрэг болно. Өөрөөр хэлбэл, эдгээрийг бүгдийг нэгтгэн онц байдал гэж томъёолох боловч ийнхүү 3 шатлалаар ангилдаг.

Нийтийн дэг журамд ноцтой аюул заналхийлсэн буюу байгалийн гамшиг тохиолдсон үед улсын нийт болон зарим нутаг дэвсгэрт онц байдал зарлах бүрэн эрхийг Засгийн газар эдэлнэ. Батлан хамгаалах байдал болон онц байдал зарлаад 12 хоног өнгөрснөөс хойш хугацааг нь сунгахаар бол заавал парламентаар хэлэлцүүлдэг байна.

Харин онц байдлын үед хөл хорио тогтоох, чөлөөтэй зорчих эрх чөлөөг хязгаарлах зэрэг эрх хэмжээг Орон нутгийн төлөөлөгч буюу захирагчид хуулиар олгосон. Мөн Дотоод хэргийн сайд нь тодорхой төрлийн зэвсгийг хураан авах, орон байранд үзлэг, нэгжлэх хийх, нийтийн дэг журмыг сахиулах үүднээс тодорхой нутаг дэвсгэрт хөл хорио тогтоох эрхтэй.

Францын батлан хамгаалах болон онц байдал зарлах зохицуулалт нь олон талаараа төстэй бөгөөд дайны байдлаас ялгаатай нь онц байдлын үед зэвсэгт хүчинд эрх мэдэл шилжүүлдэггүй гэдгээрээ ялгаатай байна. Түүнчлэн Франц Улсад батлан хамгаалах байдал зарласан удаагүй боловч онц байдлыг 1955, 1985, 2005, 2006 онуудад тус тус зарлаж байжээ.⁶⁸

Дүгнэвэл, Франц Улс нь Норвегийн адил онц байдлын талаар холимог зохицуулалттай хэдий ч онц байдлыг нарийвчлан хуульчилсан төдийгүй эрх мэдэл хуваарилалтын тэнцвэрийг сайн хадгалсан, онц байдлын үед аль байгууллага ямар эрхтэй байх талаар тодорхой тусгасан байгаагаараа давуу байна.

3. Испанийн Вант Улс /цаашид "Испани" гэх/: Холимог, нэгтгэмэл загвар

⁶⁶ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.22.

⁶⁷ François Saint-Bonnet, *L'Etat d'exception* (Paris: Presses Universitaires de France, 2001), pp. 5-28-аас дэлгэрүүлж үзнэ үү.

⁶⁸ Thénault, Sylvie opt cit., Ministère de l'intérieur et de l'aménagement du territoire Décret n°2005-1387 du 8 novembre 2005 relatif à l'application de la loi n°55-385 du 3 avril 1955.

Испани Улсын зохицуулалт ХБНГУ-ын загвартай нэлээд төстэй, өргөн утгаар нь зохицуулсан боловч ерөнхийдөө дээр дурдсан улсуудын зохицуулалтын эерэг шинжийг Үндсэн хуульдаа нийцүүлэн нэгдмэл байдлаар хуульчилсан гэдгээрээ хамгийн онцлог байна.

Мөн дээрх улсуудаас ялгаатай нь фашизм, дайн, дарангуйлал ХХ зуунаас эхлэн Испанийн нийгэмд ноёрхсон тул дайны болон онц байдлын талаар харьцангуй туршлагатай улс юм. Тиймээс ч дотоодын туршлага болон бусад улсын зохицуулалтын эерэг, сөрөг талыг харьцуулсны үндсэн дээр онц байдлын талаар харьцангуй тодорхой, нарийвчилсан зохицуулалтыг бий болгожээ.

Испани Улс нь онц байдлыг дотор нь мөн гурав хуваадаг буюу гурван шатлалт тогтолцоотой. Тэдгээр нь түгшүүрт байдал, онц байдал, батлан хамгаалах байдал болно. Эдгээрийг хуульчлахдаа онц байдлын үед хязгаарлаж болох үндсэн эрх, эрх чөлөө, ардчиллын суурь үнэт зүйлийг хангах баталгаа болгож авах арга хэмжээ зэргийн талаар зохицуулахыг хичээдэг нь тус улсын эрх зүйн зохицуулалтын давуу тал ажээ.⁶⁹ Мөн онц байдлын гурван төрлийг “the Ley Orgánica 4/1981” нэртэй органик хуулиар тус тусад нь нарийвчлан зохицуулсан.

Газар хөдлөлт, өргөн хүрээг хамарсан гал түймэр, тахал, нийтийн эмх замбараагүй байдал зэргийн үед улсын нийт буюу зарим нутаг дэвсгэрт “түгшүүрт байдал” зарлана. Харин нийтийн дэг журам, улс төрийн тогтолцоонд ноцтой аюул заналхийлсэн тохиолдолд “онц байдал”, улсын тусгаар тогтнол, бүрэн бүтэн байдал, бүрэн эрх, Үндсэн хуулийн дэг журмын эсрэг заналхийлсэн зэвсэгт халдага, аюулын үед “батлан хамгаалах байдал” зарлана.

Ингэхдээ Испани Улсын хуульд дээрх гурван өөр төрлийн онц байдлын үед хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хариуцах этгээдийн эрх хэмжээг тодорхой хуульчилсан нь онцлог байна. Тодруулбал, онц байдал, батлан хамгаалах байдал зарлах үед парламент давуу эрх хэмжээтэй бол түгшүүрт байдлын үед Засгийн газрын шийдвэрийг үндэслэн нутгийн захиргааны байгууллагууд захирамж, тушаал гаргана.

Харин онц байдлын үед нийтийн дэг журамд заналхийлэл учруулсан гэж үзэх хангалттай үндэслэл байвал тухайн этгээдийг 10-аас дээшгүй хоногоор цагдан хорих, парламентаас зөвшөөрвөл хүний зарим эрх, эрх чөлөөг хязгаарлах, шүүхийн зөвшөөрөлгүйгээр нэгжлэг, хяналт шалгалт хийх, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хязгаарлах зэргээр хүний эрх, эрх чөлөөг илүү өргөн хүрээгээр хөндөх шаардлагатай болдог. Гэвч тийнхүү хязгаарлахдаа баримтлах хүрээг мөн хуулиараа зохицуулсан. Тухайлбал, эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хязгаарлахдаа улс төрийн нам, үйлдвэрчний эвлэл, ажилтны зөвлөлийн ердийн хурал, уулзалтыг хориглож болохгүй гэжээ.

Мөн энэ судалгааны хувилбар 1-ийн хүрээнд дурдсанчлан, тус улс Үндсэн хуульдаа онц байдал зарлах хугацаа, түүнийг сунгах, цуцлах талаар дэлгэрэнгүй зохицуулсан байна. Тодруулбал, онц байдал зарлах дээд хугацаа 30 хүртэл хоног байх ба Конгресс хугацаа сунгах асуудлыг шийдвэрлэж дахин 30 хүртэл хоногоор сунгадаг. Ийнхүү хугацааг нарийвчлан тогтоох учир нь онц байдлын үед хүний эрх, эрх чөлөөг тодорхой хэмжээнд хязгаарладаг тул хэдий ноцтой тохиолдол гаравч хязгаарлалт тогтоох дээд хугацаа 60

⁶⁹ Anna Khakee, *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*, Policy Paper No.30 (Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009), p.24.

хоногоос хэтрэх ёсгүй гэж үздэгт оршдог ажээ.

Нэмж дурдахад, Испани Улсын “The Ley Orgánica 4/1981” нэртэй органик хууль нь 1981 онд батлагдсан боловч өдийг хүртэл нэг ч удаа хэрэглэх шаардлага гараагүй байгаагаараа Монгол Улстай төстэй.

Дүгнэвэл, Испанийн загвар нь ардчилсан институтийг хамгаалах ХБНГУ-ын зохицуулалттай төстэй боловч хэт чанд мөн хэт нуруу бус, тэнцвэрийг хадгалсан⁷⁰ гэдгээрээ онцлог юм. Мөн онц байдлын гурван шатлалт тогтолцоог илүү тодорхой, дэлгэрэнгүй хуульчилж, байгалийн гамшиг, аюулт тахал, осол зэргийг онц байдалд бус “түгшүүрт байдал”-д хамааруулж, энэ тохиолдолд хууль гаргах замаар биш харин орон нутгийн захиргааны байгууллагууд захирамж гаргах замаар шийдвэрлэхээр зохицуулсан нь авууштай байна.

Өөрөөр хэлбэл, онц байдлын талаар дэлгэрэнгүй зохицуулалт бүхий Испани Улсын загвар нь онц байдал зарлах үед парламент болон бусад байгууллагуудын гүйцэтгэх үүрэг, хүний эрхийг хязгаарлах буюу хамгаалах гэсэн анхаарах шаардлагатай бүх асуудлыг хамарсан, нарийвчилсан зохицуулалт бүхий сайн загвар гэж үзэж болохоор байгааг дурдах нь зүйтэй.

ДОЛОО. ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ

Үндсэн хуулийн Арван есдүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт онц байдлын үед хязгаарлаж болох ба ухарч үл болох эрхийг заасан бөгөөд ОБТХ-д Үндсэн хуулийн тус зохицуулалтыг зүй ёсоор баталгаажуулсан нь Монгол Улсын нэгдэн орсон Олон Улсын гэрээ болох ИБУТЭТОУП-д нийцсэн байна.

ОБТХ хэрэгжих хугацаанд буюу Монгол Улс түүхэндээ ганцхан удаа онц байдал зарласан нь 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 194 дүгээр зарлиг байв. Тэрхүү үйл явдал нь Монгол Улсын хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах Үндсэн хуулийн баталгааг шалгасан томоохон шалгуур болж, цөөнгүй хүний эрх, эрх чөлөө ноцтойгоор зөрчигдсөн тухай иргэний нийгмийн байгууллагуудын хүний эрхийн баримтжуулалтын тайланд дурджээ.

Энэхүү судалгааг гүйцэтгэхээр мэдээлэл цуглуулах явцад 2008 оны 7 дугаар сарын 1-нд зарласан онц байдлын үеэр тулгарсан асуудал, бэрхшээл нь Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигт, тодруулбал, тус зарлигт асуудлыг шийдвэрлэх талаарх арга замыг тодорхой заагаагүй, хүний эрхийг хязгаарлах хүрээ, баталгааг хангах талаар оновчтой дурдаагүйд оршиж байсан буюу энэ нь хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдөх үндэслэл болсон гэж судлаачдын зүгээс үзлээ. Харин энэхүү судалгааны гол агуулга нь хууль тогтоомжийн зохицуулалтад холбогдох хүрээнд байсан тул 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний үйл явдалд бус хуулийн зохицуулалтад түлхүү ач холбогдол өгч судалгааг гүйцэтгэлээ.

Онц байдал зарлахтай холбоотой Монгол Улсын хууль тогтоомж нь харьцангуй нарийвчлан зохицуулагдсан, нэгдэн орсон Олон Улсын гэрээний үзэл баримтлалтай нийцсэн гэж үзэх бүрэн үндэслэлтэй бөгөөд бие даасан хууль батлах буюу шинэчилсэн найруулгын төсөл боловсруулах шаардлагагүй юм. Гэсэн хэдий ч цаг үе, нийгмийн шаардлагаар залруулах, тодруулах, бусад хуультай уялдуулах шаардлагатай зарим зохицуулалт байна.

⁷⁰ Мөн тэнд, р.25.

Тухайлбал, ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан онц байдал зарлаж болох үндэслэлд хамаарах асуудлын хүрээнд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг практикт ГХТХ-аар зохицуулан хэрэгжүүлж байна. Энэ нь Олон Улсын гэрээг сахин биелүүлэх, хүний эрхийг хамгаалах, нийгэм, эдийн засгаа тогтвортой байлгах зэрэг олон талт харилцаанд эерэг нөлөөлөлтэй ч гажуудал, давхардлыг бий болгож байна.

Учир нь Үндсэн хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт онц байдал зарлаж болох үндэслэлийг хуульчлан өгсөн бөгөөд Үндсэн хууль нь төрийн тулгуур хууль болохын хувьд бусад хууль тогтоомж нь түүнтэй уялдаж байх ёстой учир ОБТХ-ийн 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт "... гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон" бол онц байдал зарлаж болохоор хуульчилсан.

Гэтэл онц байдал зарлалгүйгээр ГХТХ-д гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусгасан нь дээрх асуудлын хүрээнд ямар үед ГХТХ-д зааснаар арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх, ямар үед ОБТХ-д зааснаар онц байдал зарлаж болох тухайд эргэлзээ үүсгэж байх юм.

Иймд гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын шинж чанар, аюул, хэр хэмжээ, үргэлжилж буй хугацаанаас нь хамааруулан ОБТХ, ГХТХ-аар зохицуулагдах харилцааг нь ялган зааглах нь ач холбогдолтой.

Ийнхүү судалгааны үр дүнд зохицуулалтын хувилбаруудыг харьцуулан үзсэнээр одоогийн тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэх хамгийн оновчтой арга зам бол одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хуульд "нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төсөл боловсруулах" гэж дүгнэв. Нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль батлахтай холбогдуулан дараах 2 хувилбарыг дэвшүүлсэн:

Хувилбар 1. Онц байдлын тухай ойлголт, хамрах хүрээ хязгаарыг нарийвчлан тодруулах;

Хувилбар 2. ОБТХ, Эрүүгийн хууль, ГХТХ зэрэг хууль хоорондын уялдаа холбоог хангах.

Дэвшүүлсэн хувилбаруудын аль нь ч зардал шаардагдахгүй бөгөөд үр дүн сайтай гэж үзэх үндэслэлтэй юм. Мөн түүнчлэн хувилбарууд нь агуулгын хувьд тусдаа асуудлыг хөндсөн боловч аль аль нь ОБТХ-ийг боловсронгуй болгох, хуулийн давхардал, хийдэл, зөрчлийг арилгах ач холбогдолтой.

Судалгааны хувилбар 1-ийн хүрээнд дурдсанчлан онц байдлын эрх зүйн үндэслэлийг зохицуулж буй байдлаар нь дэлхийн улсуудыг (1) өргөн утгаар нь зохицуулж буй; (2) явцуу утгаар нь зохицуулж буй; (3) дундаж байдлаар зохицуулж буй гэж гурав ангилж болох бөгөөд Монгол Улс өргөн утгаар нь зохицуулж буй улсад хамаарагдана. Түүнчлэн судалгааны эцэст оновчтой дүгнэлт, зөвлөмжид хүрэхийн тулд гадаад улсын эрх зүйн зохицуулалтыг тодорхой хэмжээнд судлах шаардлага гарсан ба судалгааны хүрээнд Монгол Улстай адил эх газрын эрх зүйн бүлд харьяалагддаг Швейцари, ХБНГУ, Норвеги, Франц, Испани гэсэн 5 улсыг сонгон авч судаллаа.

Гадаад улсын туршлагыг судлах хүрээнд сонгон авсан улсуудыг зохицуулалтын ялгаатай байдлаар нь мөн (1) Үндсэн хууль болон бусад хуульдаа онц байдал, зайлшгүй байдлын онолыг нарийвчлан зохицуулсан; (2) Үндсэн хууль болон бусад хуульдаа онц байдал, зайлшгүй байдлын онолыг бараг зохицуулаагүй буюу огт зохицуулаагүй; (3) Дундаж хэмжээгээр, холимог байдлаар зохицуулсан хэмээн 3 ангилж болох юм.

Онц байдал нь ердийн үед хэрэглэх арга хэмжээ биш бөгөөд онц байдал зарласан үед заавал хүний эрхийг хязгаарлах шаардлагатай болдог тул онц байдал зарлах асуудалд маш хянуур хандах учиртай. Энэ үүднээс онц байдал зарласан үед хүний эрх, эрх чөлөө, эрх мэдэл хуваарилах зарчим алдагддагийг мэдэрсэн туршлага дээрээ үндэслэн Швейцари, Норвеги зэрэг улсууд онц байдал болон зайлшгүй байдлын онолыг хуульчлах шаардлагагүй гэж үзжээ. Харин ХБНГУ, Франц зэрэг улсууд онц байдлын талаар нарийвчлан зохицуулах нь тухайн улсын ардчиллын суурь үнэт зүйл, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах баталгаа болно гэж үздэг тул Үндсэн хууль болон бусад хуулиараа дэлгэрэнгүй бөгөөд чанд хязгаарлалтыг хийсэн байна. Гэвч ингэж хэт нэг талыг баримтлахдаа эдгээр улсууд аль нэг асуудлыг нь орхигдуулсан гэж үзэж болохоор юм. Сонгон авсан улсуудаас хамгийн боломжит хувилбар бүхий загварыг баримталдаг улс болох Испани Улсын хувьд дээрх хоёр загварын алинд ч туйлшралгүйгээр хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, хязгаарлах үндэслэл болон ардчиллын суурь үнэт зүйлийг хамгаалах, эрх мэдлийн тэнцвэрт байдлыг хангахыг бүхий л талаар зорьсон зохицуулалт хийсэн байна.

Испани Улсын Монгол Улстай төстэй тал нь, тус улсын онц байдлын тухай нарийвчилсан зохицуулалт бүхий органик хууль нь 1981 онд батлагдсан боловч өнөөдрийг хүртэл хэрэглэх шаардлага үүсээгүй байна. Түүнчлэн манай улсын ОБТХ-ийн зохицуулалт Испанийн зохицуулалттай олон талаар төстэй. Тиймээс энэхүү судалгаанд судлагдсан гадаад улсуудын эрх зүйн зохицуулалтаас нутагшуулж болох дараах зохицуулалт байна:

- Испани Улс онц байдлын гурван шатлалт тогтолцоо (англ. Three-level system)-г баримталдаг бөгөөд Бүгд Найрамдах Солонгос Улс мөн энэ загварыг хэрэглэдэг. Гурван шатлалт тогтолцоо гэдэг нь онц байдлын хэлбэрийн хувьд төстэй боловч агуулгын хувьд ялгаатай ойлголтуудыг зэрэглэлээр нь ангилан тодорхойлох явдал юм. Тодруулбал, Монгол Улсын хуульд “онц болон дайны байдал”-ыг тусад нь авч үзсэн бөгөөд онц байдал дотроо байгалийн гамшиг, малын гоц халдварт өвчин, нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал зэргийг бүгдийг багтаасан байхад Испани Улсын хувьд “түгшүүрт байдал”, “онц байдал”, “батлан хамгаалах байдал” хэмээн гурван төрлийг тогтоож, бүгдийг нь нэгтгэн “онц байдал зарлах” хэмээн томъёолсон бөгөөд тус бүрт нь тохирох зохицуулалтыг хуульчилжээ. Тухайлбал, “түгшүүрт байдал”-ыг заавал хууль гаргаж зохицуулах шаарлагагүй бөгөөд энэ тохиолдолд Засгийн газар болон захиргааны байгууллагууд тогтоол, шийдвэр гаргах замаар шийдвэрлэдэг. Харин “онц байдал” зарлах үед хууль батлах буюу заавал парламентаас шийдвэрлэдэг. Хэдийгээр манай улсын хувьд практикт үүнтэй адил шийдвэрлэж байгаа боловч хуульдаа зохицуулаагүй учир ойлгомжгүй байдлыг үүсгэж байгаа тул онц байдлын хоёр төрлөө зэрэглэлээр ангилж, арга замыг тодорхой болгох нь зүйтэй байж болох юм.
- Испани Улсын хуульд онц байдлыг дээд тал нь 30 хоногийн турш зарлах бөгөөд сунгаж болох хугацаа нь мөн нэг удаа 30 хүртэл хоног байна. ХБНГУ-ын хувьд хугацааг мөн хуульчилсан ба онц байдал зарласан этгээд шийдвэрээ эргээд цуцлах талаар “мартах боломжтой” бөгөөд онц байдал нь хүний эрхийг хязгаарладаг тул тодорхой хугацааны хязгааралттай байх ёстой гэсэн үүднээс ийнхүү зохицуулдаг байна.

Иймд ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хэрэгцээ, шаардлага нэгэнт бий болсон

учир хуулийн төсөл боловсруулах шаардлагатай. Харин судалгааны хүрээнд дурдсан зохицуулалтуудаас бусдаар хууль харьцангуй хангалттай түвшинд хуульчлагдсан гэж болохоор тул шинэчилсэн найруулгын төсөл боловсруулах шаардлагагүй харин ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хуулийн төслийг боловсруулах шаардлагатай гэж судлаачдын зүгээс үзлээ.

Хуулийн төсөл боловсруулахдаа одоогийн хуулиар зохицуулаагүй болон зохицуулалт гарцаагүй шаардаж байгаа дараах асуудлыг тусгах нь зүйтэй:

- 2015 оны Шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хуулиар ялын төрлөөс цаазаар авах ялыг хассан болон Монгол Улс ИБУТЭТОУП-аар цаазаар авах ялыг халах II нэмэлт протоколд нэгдэн орсонтой холбогдуулан ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйлд заасан “Онц байдал үргэлжлэх хугацаанд цаазаар авах ял гүйцэтгэхгүй байх” зохицуулалтыг бүхэлд нь хүчингүй болгох;
- Онц байдал зарласан үед ямар байгууллага, ямар үйл ажиллагаа, ямар зохион байгуулалттайгаар авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчилсан зохицуулалтыг тусгах буюу онц байдлын төрлийг зэрэглэлээр нь нарийвчлан тодорхойлох;
- Онц байдал зарлаж болох үндэслэлд хамаарах нөхцөл байдал болох гамшиг, аюулт үзэгдэл, осол зэрэгтэй холбоотой асуудалд ГХтХ-ийг хэрэглэн зохицуулж байх тул энэхүү хоёр хуулийн давхардлыг арилгах, /Үүний тулд онц байдлыг дээр дурдсанчлан ангилалтай байдлаар авч үзэж болох юм. Хэрэв ангилалтай байдлаар авч үзвэл, ОБТХ-аар зохицуулагдаж буй харилцааг ямар үед нь гагцхүү онц байдал зарлан шаардлагатай арга хэмжээ авч шийдвэрлэх, ямар үед ГХтХ-ийг баримтлан уг асуудлыг шийдвэрлэвэл зохих талаар зохицуулалтыг бий болгох/ зэрэг болно.

ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫН ҮР НӨЛӨӨНИЙ УРЬДЧИЛСАН ҮНЭЛГЭЭ ХҮНИЙ ЭРХЭД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

(Хүснэгт 1)

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1. Хүний эрхийн суурь зарчмуудад нийцэж буй эсэх	1.1. Ялгаварлан гадуурхахгүй ба тэгш байх			
	1.1.1.Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ нь ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон байх боломжтой.
	1.1.2.Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэсэн зохицуулалт агуулаагүй.
	1.1.3.Энэ нь тодорхой бүлгийн эмзэг байдлыг дээрдүүлэхийн тулд авч буй түр тусгай арга хэмжээ мөн бол Олон Улсын болон үндэсний хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцэж буй эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарлах талаар Үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомжид хуульчилсан бөгөөд Олон Улсын эрх зүйн баримт бичигт тусгагдсан.
	1.2. Оролцоог хангах			
	1.2.1.Зохицуулалтын хувилбарыг сонгохдоо оролцоог хангасан эсэх, ялангуяа эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцоо боломжийг бүрдүүлсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу зарим нутаг дэвсгэрт авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ нь оршин сууж буй бүх хүн, хуулийн этгээдэд хамааралтай.
	1.2.2.Ялангуяа зохицуулалтыг бий болгосноор эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй, эсхүл хөндөгдөж болзошгүй иргэдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу зарим нутаг дэвсгэрт оршин сууж буй бүх хүн, хуулийн этгээдийн эрхийг хязгаарлана.
	1.3. Хууль дээдлэх зарчим ба сайн засаглал хариуцлага			
	1.3.1.Зохицуулалтыг бий болгосноор хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хангах, хамгаалах явцад ахиц дэвшил гарах эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдлын тухай хуулийн 15 дугаар зүйлд заасан цаазаар авах ялтай холбоотой зохицуулалтыг хүчингүй болгосноор хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хангах, хамгаалахад ахиц дэвшил гарна. Мөн онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар хуульд нарийвчлан зохицуулснаар нийгэмд үүссэн эмх замбараагүй

				байдал даамжрах болон хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдөхөөс урьдчилан сэргийлэх боломжтой.
	1.3.2.Зохицуулалтын хувилбар нь хүний эрхийн Монгол Улсын Олон Улсын гэрээ, НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас тухайн асуудлаар өгсөн зөвлөмжид нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	ИБУТЭТОУП-ын нэмэлт II протоколд Монгол Улс нэгдэн орсонтой холбогдуулан цаазаар авах ялыг 2015 оны Эрүүгийн хуулиас халсан учир ОБТХ-ийн 15 дугаар зүйлийг хүчингүй болгох асуудал, мөн ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулан онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар ИБУТЭТОУП-ын хэрэгжилтийн талаарх Монгол Улсын зургаа дахь удаагийн ээлжит тайланд Хүний эрхийн хорооноос өгсөн дүгнэлттэй холбоотойгоор өгсөн зөвлөмжтэй нийцэх юм.
	1.3.3.Хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгах эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсан тохиолдолд уг хуулийг зөрчсөн “албан тушаалтны үйлдэл нь гэмт хэргийн шинжгүй бол Төрийн албаны тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэхээр, уг хуулийг зөрчсөн хүн, хуулийн этгээдэд Эрүүгийн хууль эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэхээр” одоогийн мөрдөж буй ОБТХ-д зохицуулагдсан байна. Иймд хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагын дээрх заалтыг өөрчлөх шаардлагагүй гэж үзэж байна.
2. Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулсан эсэх	2.1. Зохицуулалт нь хүний эрхийг хязгаарлах бол энэ нь хууль ёсны зорилгод нийцсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Үндсэн хууль болон Олон Улсын гэрээнд заасны дагуу онц болон дайны байдал зарласан үед хүний эрхийг хязгаарлаж болохоор заасан. Ийнхүү хүний эрхийг хязгаарлахдаа онц байдлын

				үед үл хөндөгдөх иргэний эрх, эрх чөлөөг мөн хуульчлан өгсөн байна. Онц байдал нь онцгой нөхцөл байдал бий болсон үед үр дагаврыг нь арилгах, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгохын тулд авч хэрэгжүүлж буй хууль ёсны зорилгод нийцсэн үйл ажиллагаа юм.
	2.2. Хязгаарлалт тогтоох нь зайлшгүй эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед онц байдал зарласан шалтгаан, нөхцөлөөс хамааруулан хязгаарлалт тогтоох шаардлагатай.
3. Эрх агуулагч	3.1. Зохицуулалтын хувилбарт хамаарах бүлгүүд буюу эрх агуулагчдыг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Эрх агуулагчдыг тодорхойлоогүй.
	3.2. Эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсан тохиолдолд эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлох боломжтой.
	3.3. Зохицуулалтын хувилбар нь энэхүү эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, тэдний эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсан тохиолдолд эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн зохицуулалт бий болгох боломжтой.
	3.4. Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцсон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах эсэх /хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, гагцхүү эдгээрээр хязгаарлахгүй/	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсан тохиолдолд Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах боломжтой.
Үүрэг хүлээгч	4.1. Үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа онц байдал зарласан үед ямар байгууллага ямар үйл ажиллагаа хэрхэн хэрэгжүүлэх талаар

				нарийвчлан тусгаснаар үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлно.
4. Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд нийцүүлсэн эсэх	5.1. Жендэрийн үзэл баримтлалыг тусгасан эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу түүний зарим хэсэгт байгаа хүн амд хамааралтай бөгөөд энэхүү харилцаанд жендерийн хувьд ялгавартай хандах тухай зохицуулалт агуулагдаагүй байна.
	5.2.Эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагын баталгааг бүрдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан улсын нийт нутаг дэвсгэр буюу түүний зарим хэсэгт байгаа хүн амд нас, хүйс харгалзахгүйгээр ижил тэгш хамааралтай.

ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

(Хүснэгт 2)

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар	1.1.Дотоодын аж ахуйн нэгж болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж хоорондын өрсөлдөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.2.Хил дамнасан хөрөнгө оруулалтын шилжилт хөдөлгөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх (эдийн засгийн байршил өөрчлөгдөхийг оролцуулан)	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	1.3.Дэлхийн зах зээл дээрх таагүй нөлөөллийг Монголын зах зээлд орж ирэхээс хамгаалахад нөлөөлж чадах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
2.Дотоодын зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон тогтвортой байдал	2.1.Хэрэглэгчдийн шийдвэр гаргах боломжийг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.2.Хязгаарлагдмал өрсөлдөөний улмаас үнийн хөөрөгдлийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.3.Зах зээлд шинээр орж ирж байгаа аж ахуйн нэгжид бэрхшээл, хүндрэл бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.4.Зах зээлд шинээр монополийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
3.Аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийн болон захиргааны зардал	3.1.Зохицуулалтын хувилбарыг хэрэгжүүлснээр аж ахуйн нэгжид шинээр зардал үүсэх эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар аж ахуй нэгжид шинээр зардал үүсэх боломжтой.
	3.2.Санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	ОБТХ-д нэмэлт, өөрчлөлт оруулж онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх боломжтой.
	3.3.Зах зээлээс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад хүргэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар

	эсэх			нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан шалтгаан, нөхцөлөөс хамаарч тодорхой бараа бүтээгдэхүүн худалдан авахад хүргэх боломжтой.
	3.4.Бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтад ямар нэг хязгаарлалт, эсхүл хориг тавих эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед тухайн онц байдал зарлах болсон шалтгаан, нөхцөлөөс хамаарч зарим бараа бүтээгдэхүүнийг борлуулахад хязгаарлалт тавих боломжтой. Тухайлбал, нийтийг хамарсан үймээн самууны үед архи, согтууруулах ундааны зүйл худалдахыг хориглох, малын гоц халдварт өвчин гарсан үед тухайн малын махыг зарахыг хориглох гэх мэт.
	3.5.Аж ахуйн нэгжийг үйл ажиллагаагаа зогсооход хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан шалтгаан нөхцөлөөс хамаарч зарим тохиолдолд ААН-ийн үйл ажиллагааг зогсоож болно. Тухайлбал, нийтийг хамарсан үймээн самууны үед нийтийн жагсаал уриалан дуудсан мэдээ мэдээлэл дамжуулсан олон нийтийн мэдээллийг хэрэгслийн үйл ажиллагааг зогсоох, малын гоц халдварт өвчин гарсан тохиолдолд тухайн түүхий эдээр бүтээгдэхүүн нийлүүлдэг ААН-ийн үйл ажиллагааг зогсоох гэх мэт.
4.Мэдээлэх үүргийн улмаас үүсэж байгаа захиргааны зардлын ачаалал	4.1.Хуулийн этгээдэд захиргааны шинж чанартай нэмэлт зардал (Тухайлбал, мэдээлэх, тайлан гаргах г.м) бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед энгийн үед авч хэрэгжүүлдэг байсан арга хэмжээнээс өөр арга хэмжээ авч хэрэгжүүлсэнтэй холбоотойгоор нэмэлт зардал гарах боломжтой бөгөөд үүний талаар мэдээлэх, тайлан гаргах шаардлагатай.
5.Өмчлөх эрх	5.1.Өмчлөх эрхийг (үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг зэргийг) хөндсөн зохицуулалт бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед шаардлагатай арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэхийн тулд иргэн, хуулийн этгээдийн өмчлөх эрхийг хөндөх боломжтой. Тухайлбал, газар хөдлөлтийн улмаас иргэдийг

				аюулгүй газар байрлуулахын тулд тухайн шаардлага хангасан барилгад хүмүүсийн түр оргонуулах тохиолдол.
	5.2.Өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх болон хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Тухайн онц байдал зарласан нутаг дэвсгэрт өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх, хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болох боломжтой.
	5.3.Оюуны өмчийн (патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх зэрэг) эрхийг хөндсөн зохицуулалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
6.Инноваци болон судалгаа шинжилгээ	6.1.Судалгаа шинжилгээ, нээлт хийх, шинэ бүтээл гаргах асуудлыг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.2.Үйлдвэрлэлийн шинэ технологи болон шинэ бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэх, дэлгэрүүлэхийг илүү хялбар болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
7.Хэрэглэгч болон гэр бүлийн төсөв	7.1.Хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар тухайн үед авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөөлөх боломжтой.
	7.2.Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломж олгох эсэх	Тийм	Үгүй	Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломжтой.
	7.3.Хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар тухайн үед авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх боломжтой.
	7.4.Хувь хүний/гэр бүлийн санхүүгийн байдалд (шууд буюу урт хугацааны туршид) нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар тухайн үед авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээ нь хувь хүн, гэр бүлийн санхүүгийн байдалд нөлөө үзүүлэх боломжтой. Тухайлбал, мах махан бүтээгдэхүүн зарж орлого олдог хүний хувьд малын гоц

				халдварт өвчин гарсны улмаас мах махан бүтээгдэхүүн зарахыг хориглосноор санхүүгийн байдалд нь сөрөг нөлөө үзүүлэх боломжтой.
8.Тодорхой бүс нутаг, салбарууд	8.1.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байрыг шинээр бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед шинээр ажлын байр бий болохгүй.
	8.2.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байр багасгах чиглэлээр нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн нөлөө байхгүй
	8.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, эсхүл аль нэг салбарт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллага болон онц байдал зарлах болсон шалтгаан нөхцөлтэй тодорхой байдлаар холбоо хамааралтай байгууллагын үйл ажиллагааг зогсоовол нөлөө үзүүлэх боломжтой.
9.Төрийн захиргааны байгууллага	9.1.Улсын төсөвт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед аливаа байгууллагын авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд шаардагдах төсвийн улсын төсвөөс гаргах шаардлага бий болно.
	9.2.Шинээр төрийн байгууллага байгуулах, эсхүл төрийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавигдах эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар шаардлагатай тохиолдолд чиг үүргийн хувьд өөр боловч тусгай байгууллага, хэлтэсүүдийн үйл ажиллагаанд өөрчлөлт оруулах боломжтой.
	9.3.Төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох боломжтой.
10.Макро эдийн засгийн хүрээнд	10.1.Эдийн засгийн өсөлт болон ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөө үзүүлэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээтэй холбоотойгоор эдийн засгийн

	эсэх			өсөлтөд сөрөг нөлөө үзүүлэх, ажилт эрхлэлтийг түр зогсоох зэрэг байдлаар нөлөө үзүүлэх боломжтой.
	10.2.Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжихгүй
	10.3.Инфляци нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Инфляци нэмэгдэх боломжтой.
11.Олон Улсын харилцаа	11.1.Монгол Улсын Олон Улсын гэрээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн байдлаар зөрчилдөхгүй.

НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

(Хүснэгт 3)

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Ажил эрхлэлтийн байдал, хөдөлмөрийн зах зээл	1.1.Шинээр ажлын байр бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Шинээр ажлын байр бий болгохгүй.
	1.2.Шууд болон шууд бусаар ажлын байрны цомхотгол бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ажлын байрны цомхотгол бий болгохгүй.
	1.3.Тодорхой ажил мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнээс хамаарч тодорхой мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх боломжтой.
	1.4.Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөхгүй.
2.Ажлын стандарт, хөдөлмөрлөх эрх	2.1.Ажлын чанар, стандартад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2.Ажилчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.3.Ажилчдын эрх, үүрэгт шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.4.Шинээр ажлын стандарт гаргах эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар хуулийн дагуу эрх эдэлж, үүрэг хүлээж буй байгууллагууд шинээр ажлын стандарт гаргах боломжтой.
	2.5.Ажлын байранд технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон өөрчлөлт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3.Нийгмийн тодорхой бүлгийг хамгаалах асуудал	3.1.Шууд болон шууд бусаар тэгш бус байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.2.Тодорхой бүлэг болон хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх. Тухайлбал, эмзэг бүлэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ажилгүй иргэд, үндэстний цөөнхөд гэх мэт	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.3.Гадаадын иргэдэд илэрхий нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

4.Төрийн удирдлага, сайн засаглал, шүүх эрх мэдэл, хэвлэл мэдээлэл, ёс суртахуун	4.1.Засаглалын харилцаанд оролцогчдод нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.2.Төрийн байгууллагуудын үүрэг, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарлах болсон шалтгаан нөхцөлтэй холбоотойгоор төрийн байгууллагуудад нэмэгдэл үүрэг өгч, үйл ажиллагаанд нь нөлөөлөх боломжтой.
	4.3.Төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг, харилцаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсантай холбоотойгоор төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг харилцаанд нөлөөлөх боломжтой.
	4.4.Иргэдийн шүүхэд хандах, асуудлаа шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.5.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулсантай холбоотойгоор нөлөөлөх боломжтой.
5.Нийтийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал	5.1.Хувь хүн/нийт хүн амын дундаж наслалт, өвчлөлт, нас баралтын байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Зохицуулалтын хувилбарын улмаас үүсэх дуу чимээ, агаар, хөрсний чанарын өөрчлөлт хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.3.Хүмүүсийн амьдралын хэв маяг (хооллолт, хөдөлгөөн, архи, тамхины хэрэглээ)-т нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан шалтгаан, нөхцөлөөс хамааран хүмүүсийн амьдралын хэв маягт нөлөөлөх боломжтой.
6.Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын систем	6.1.Нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Ажилчдын боловсрол, шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед

				ажилчдын хөдөлгөөнд боломжтой.	шинжилт нөлөөлөх
	6.3.Иргэдийн боловсрол (төрийн болон хувийн хэвшлийн боловсролын байгууллага) олох, мэргэжил эзэмших, давтан сургалтад хамрагдахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
	6.4.Нийгмийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
	6.5.Их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагаа, өөрийн удирдлагад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
7.Гэмт хэрэг, нийгмийн аюулгүй байдал	7.1.Нийгмийн аюулгүй байдал, гэмт хэргийн нөхцөл байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед гэмт хэрэг үйлдэгдэхээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах боломжтой.	
	7.2.Хуулийг албадан хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед хуулийг албадан хэрэгжүүлэх боломжтой.	
	7.3.Гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Онц байдал зарласан үед хэн, ямар арга хэмжээ, хэрхэн авч хэрэгжүүлэх талаар нарийвчлан зохицуулснаар онц байдал зарласан үед үйлдэгдсэн гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөөлөх боломжтой.	
	7.4.Гэмт хэргийн хохирогчид, гэрчийн эрхэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
8.Соёл	8.1.Соёлын өвийг хамгаалахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
	8.2.Хэл, соёлын ялгаатай байдал бий болгох эсэх, эсхүл уг ялгаатай байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	
	8.3.Иргэдийн түүх, соёлоо хамгаалах оролцоонд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй	

БАЙГАЛЬ ОРЧИНД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

(Хүснэгт 4)

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Агаар	1.1.Зохицуулалтын хувилбарын үр дүнд агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
2.Зам тээвэр, түлш, эрчим хүч	2.1.Тээврийн хэрэгслийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх/бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.2.Эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.3.Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	2.4.Тээврийн хэрэгслийн агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
3.Ан амьтан, ургамлыг хамгаалах	3.1.Ан амьтны тоо хэмжээг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.2.Ховордсон болон нэн ховор амьтан, ургамалд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.3.Ан амьтдын нүүдэл, суурьшилд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	3.4.Тусгай хамгаалалттай газар нутагт сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
4.Усны нөөц	4.1.Газрын дээрх ус болон гүний ус, цэвэр усны нөөцөд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.2.Усны бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	4.3.Ундны усны чанарт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
5.Хөрсний бохирдол	5.1.Хөрсний бохирдолтод нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	5.2.Хөрсийг эвдэх, ашиглагдсан талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
6.Газрын ашиглалт	6.1.Ашиглагдаагүй байсан газрыг ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.2.Газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
	6.3.Экологийн зориулалтаар хамгаалагдсан газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
7.Нөхөн сэргээгдэх/нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялаг	7.1.Нөхөн сэргээгдэх байгалийн баялгийг өөрөө нөхөн сэргээгдэх чадавхыг нь алдагдуулахгүйгээр зохистой ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.

	7.2.Нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн ашиглалт нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй.
--	---	------	-------------	---------------------------------

ОНЦ БАЙДЛЫН ТУХАЙ ХОЛБОГДОХ ХУУЛИЙН ТҮҮВЭР СУДАЛГАА

(Хүснэгт 5)

д/д	Хуулийн нэр	Холбогдох зүйл, заалт
	Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын пакт	<p>4 дүгээр зүйл 1. Улс үндэстний амьдралд аюул занал тулгарч, энэ тухай албан ёсоор зарлаж нийтийг хамарсан онц байдал тогтоосон үед энэхүү Пактад оролцогч улс уг Пактаар хүлээсэн үүргээсээ тухайн нөхцөл байдлын хурцадмал шинжид дүйх хэмжээгээр ухарсан арга хэмжээ авч болох бөгөөд тэр нь Олон Улсын эрх зүйгээр хүлээсэн бусад үүрэгт нь харшлах ёсгүйгээс гадна зөвхөн арьс үндэс, арьсны өнгө, хүйс, хэл, шашин шүтлэг буюу нийгмийн гарлаар алагчилах явдалд хүргэхгүй байх ёстой.</p>
2	Монгол Улсын Үндсэн хууль	<p>Арван есдүгээр зүйл 2. Онц болон дайны байдал зарласан тохиолдолд Үндсэн хууль, бусад хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг гагцхүү хуулиар хязгаарлаж болно. Тийнхүү хязгаарласан хууль нь хүний амьд явах эрх, итгэл үнэмшилтэй байх, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөө, түүнчлэн хэнд боловч эрүү шүүлт тулгах, хүнлэг бус, хэрцгий хандахыг хориглосон хуулийн заалтыг үл хөндөнө.</p> <p>Хорин тавдугаар зүйл 2. Дараахь онцгой нөхцөл бий болсон үед үр дагаврыг нь арилгах, хүн ам, нийгмийн амьдралыг хэвийн болгохын тулд онц байдал зарлаж болно:</p> <p>1/ улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь оршин суугаа хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, аж амьдрал, нийтийн аюулгүй байдалд шууд аюул учруулсан буюу учруулахуйц байгалийн гамшиг, гэнэтийн бусад аюул тохиолдсон;</p> <p>2/ Үндсэн хуулийн дэг журам, нийгмийн хууль ёсны тогтолцоо оршин тогтноход заналхийлсэн аливаа байгууллага, бүлэг хүний зохион байгуулалт бүхий хүч хэрэглэсэн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас үүссэн нийтийн эмх замбараагүй байдлыг төрийн байгууллага эрх хэмжээнийхээ дотор ердийн арга хэрэгслээр тохинуулах боломжгүй болсон.</p>
3	Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль	<p>23 дугаар зүйл. Онц байдал тогтоосон үед байгаль орчныг хамгаалах Үндсэн хуульд зааснаар онц байдал тогтоосон нутаг дэвсгэрт байгалийн гамшиг, гэнэтийн аюулыг сааруулах, түүний хор уршгийг арилгах, байгаль орчин, түүний баялгийг хамгаалах арга хэмжээг онц байдлын тухай болон онц байдал зарласан хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу авч хэрэгжүүлнэ.</p>
	Газрын тосны тухай хууль	<p>12.2. Гэрээлэгч газрын тос, уламжлалт бус газрын тосны ашиглалт явуулах нь эдийн засгийн үр ашиггүй гэж үзсэн, эсхүл онц байдал, давагдашгүй хүчин зүйл нэг ба түүнээс дээш жил үргэлжилбэл гэрээг цуцлах хүсэлтээ төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлж болно.</p> <p>38 дугаар зүйл. Онц байдал, давагдашгүй хүчин зүйл 38.1. Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрт, эсхүл түүний зарим хэсэгт онц байдал зарласан тохиолдолд Засгийн газар гэрээлэгчид</p>

		ногдох газрын тос, уламжлалт бус газрын тос, барилга байгууламж, техник, тоног төхөөрөмжийг бүхэлд нь, эсхүл хэсэгчлэн нөхөх олговортойгоор дайчилж болно.
	Дайны байдлын тухай хууль	<p>8.2.Энэ зүйлийн 1 дэх хэсгийн 5 дахь заалтын дагуу тогтоох тусгай дэглэмийн хүрээнд Онц байдлын тухай хуулийн 16 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн заалтаас гадна дараахь арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ:</p> <p>8.2.1.ажил хаях, зохих байгууллагын зөвшөөрөлгүйгээр хурал, цуглаан, жагсаал, нийтийг хамарсан бусад арга хэмжээ зохион байгуулахыг хориглох;</p> <p>8.2.2.дайны байдлын үеийн хууль тогтоомжийн заалтыг зөрчсөн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааг хязгаарлах, зогсоох, байгууллагыг тараах;</p> <p>8.2.3.иргэний тоо бүртгэл, мэдээлэлд хатуу хяналт тогтоож, шаардлагатай үед тээврийн хэрэгсэл, иргэдийн бие, орон сууцад үзлэг хийх, зэвсэг, галт хэрэглэл, хориглосон бусад эд зүйлийг хураах, сэжигтэй этгээдийг баривчлах, саатуулах;</p> <p>8.2.4.өмчийн хэлбэр харгалзахгүйгээр байгууллага, аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааны чиглэлийг өөрчлөх.</p>
	Дипломат албаны тухай хууль	18.1.2. суугаа улс оронд дайны болон онц байдал тогтох, гамшиг болон аюул үүсэх, нийтийг хамарсан гоц халдварт өвчин гарах зэрэг тохиолдолд дипломат ажилтан, үйлчилгээ, техникийн ажилтан, тэдний гэр бүлийн гишүүдийг хамгаалалтад авах, уг байдлаас үүдсэн эд хөрөнгийн болон эрүүл мэндийн хохирлыг арилгах арга хэмжээ авах;
	Дотоодын цэргийн тухай хууль	<p>17 дугаар зүйл. Дайн бүхий болон дайны байдал, онц байдлын үед ажиллах</p> <p>17.1.Дотоодын цэрэг нь дайн бүхий болон дайны байдал, онц байдлын үед ажиллах журмыг хууль тогтоомжид заасны дагуу тогтооно.</p> <p>30.1.6.нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал болон онц байдлын үед бусдын амь нас, эд хөрөнгө, аюулгүй байдлыг хамгаалах.</p>
	Захиргааны Ерөнхий хууль	<p>3.1.Энэ хууль дараах харилцаанд үйлчлэхгүй:</p> <p>3.1.5.онц болон дайны байдал зарласан үед зэвсэгт хүчин ашиглах, цэрэг хөдөлгөх;</p>
	Зөрчлийн тухай хууль	<p>5.18 дугаар зүйл. Онц байдлын тухай хууль зөрчих</p> <p>1. Онц байдал тогтоосон шийдвэр, онц байдлын үеийн онцгой арга хэмжээ, нэмэлт онцгой арга хэмжээ, онцгой арга хэмжээг тогтоох, хэрэглэх хүрээ заагийн хязгаарлалтыг зөрчсөн бол хүнийг тавин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.</p> <p>2.Холбооны, эсхүл олшруулах, дуу авиаг чангаруулах техник хэрэгслийн ашиглалтын талаар тогтоосон журам зөрчсөн бол хүнийг тавин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.</p> <p>3.Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлд тогтоосон хяналтын журам зөрчсөн, эсхүл үйл ажиллагааг нь түр зогсоосон тогтмол хэвлэлийг хэвлэлд бэлтгэсэн, үйлдвэрлэсэн, тараасан, худалдсан, борлуулсан бол хууль бусаар олсон хөрөнгө, орлогыг хурааж, учруулсан хохирол, нөхөн төлбөрийг гаргуулж хүнийг тавин нэгжтэй</p>

		<p>тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.</p> <p>Тайлбар: Хуульд заасны дагуу нийтийн эмх замбараагүй байдлыг арилгахад саад учруулсны улмаас үйл ажиллагаа нь зогссон улс төрийн нам, эвсэл холбоо, олон нийтийн байгууллагын хөрөнгийг улсын орлого болгоно.</p>
	<p>Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн тухай хууль</p>	<p>13 дугаар зүйл. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, улсыг батлан хамгаалах талаархи Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрх</p> <p>6. Үндсэн хуулийн хорин тавдугаар зүйлийн 2, 3 дахь хэсэгт заасан онцгой нөхцөл бий болбол Улсын Их Хурлын чуулганы чөлөө цагт, хойшлуулшгүй тохиолдолд улсын нийт нутаг дэвсгэрт буюу зарим хэсэгт нь онц болон дайны байдал зарлах, түүнчлэн цэрэг хөдөлгөх захирамж өгнө. Энэ тухай Ерөнхийлөгчийн зарлигийг нэн даруй ард нийтэд зарлан мэдэгдэнэ. Онц байдал, дайны байдал зарласан Ерөнхийлөгчийн зарлигийг Улсын Их Хурал уул зарлиг гарснаас хойш долоо хоногийн дотор хэлэлцэж батлах буюу хүчингүй болгоно. Хэрэв Улсын Их Хурал шийдвэр гаргаагүй бол уул зарлиг хүчингүй болно.</p>
11	<p>Монгол Улсын их хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай</p>	<p>6⁴ дүгээр зүйл. Онц болон дайны байдал зарлах, цуцлах тухай асуудлыг хэлэлцэх</p> <p>36⁴.1. Онц болон дайны байдал зарлах тухай асуудлыг Онц байдлын тухай хуулийн 5-7 дугаар зүйл, Дайны байдлын тухай хуулийн 5, 6 дугаар зүйлд заасныг тус тус баримтлан нэгдсэн хуралдаанаар хэлэлцэнэ.</p> <p>36⁴.2. Энэ хуулийн 36⁴.1-д заасан шийдвэрийн төсөлтэй холбогдон гарах бусад хууль, Улсын Их Хурлын шийдвэрийн төслийг энэ хуульд заасан хугацааг харгалзахгүйгээр хэлэлцэнэ.</p> <p>36⁴.3. Онц болон дайны байдал зарлах тухай Ерөнхийлөгчийн зарлиг батлах, эсхүл хүчингүй болгох асуудлыг хэлэлцэхэд уг асуудлыг нэгдсэн хуралдаанд Ерөнхийлөгч танилцуулна.</p> <p>36⁴.4. Онц байдал зарлах тухай хуулийн төслийг Улсын Их Хурлын нийт гишүүдийн дөрөвний нэгээс доошгүй гишүүд санаачлан Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлсэн бол уг асуудлыг нэгдсэн хуралдаанд хууль санаачилсан гишүүн танилцуулж, энэ хуулийн 36⁴.1-д заасан дэгийн дагуу хэлэлцэнэ.</p>
	<p>Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын зөвлөлийн тухай</p>	<p>7¹ дүгээр зүйл. Зөвлөлийн онцгой бүрэн эрх</p> <p>Үндсэн хуулийн Хорин тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасан онцгой нөхцөл бий болсны улмаас онц байдал зарлах тухай шийдвэр буюу Ерөнхийлөгчийн зарлиг хүчин төгөлдөр болсон үеэс эхлэн онц байдал үргэлжлэх хугацаанд Зөвлөл онц байдлыг хэрэгжүүлэх ажлыг удирдан зохион байгуулах онцгой чиг үүрэг гүйцэтгэнэ. Энэ чиг үүргийн дагуу Зөвлөлийн хэрэгжүүлэх онцгой бүрэн эрхийг <u>Онц байдлын тухай</u> хуулиар тогтооно.</p>
	<p>Үндсэн хуулийн цэцэд маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагааны тухай хууль</p>	<p>23 дугаар зүйл. Цэцийн хуралдаанд бэлтгэх</p> <p>3. Онц болон дайны байдал зарласан, түүнчлэн цэрэг хөдөлгөх шийдвэртэй холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх бэлтгэл ажиллагааг 3 хоногийн дотор гүйцэтгэнэ.</p> <p>36 дугаар зүйл. Цэцийн шийдвэрийг биелүүлэх</p>

		<p>2.Цэцийн дүгнэлтийг Улсын Их Хурал хүлээн авснаас хойш 15 хоногийн дотор; хэрэв Улсын Их Хурлын чуулганы чөлөөт цагт гаргасан бөгөөд тэр нь онц болон, дайны байдал зарласнаас бусад асуудлаар гарсан бол Улсын Их Хурлын дараагийн чуулганы хуралдаан эхэлсэн өдрөөс хойш 15 хоногийн дотор Улсын Их Хурлын хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 27 дугаар зүйлд заасан журмын дагуу шийдвэрлэнэ.</p>
14	Терроризмтой тэмцэх тухай хууль	<p>6 дугаар зүйл. Терроризмоос сэргийлэх талаар төрийн байгууллагын хүлээх үүрэг 6.1.3.террорист үйлдлийн улмаас онц байдал тогтоох нөхцөл байдал үүссэн тохиолдолд онц байдал тогтоох асуудлыг Монгол Улсын Үндсэн хууль, хууль тогтоомжид заасан журмын дагуу шийдвэрлүүлэх;</p>
15	Цагдаагийн албаны тухай хууль	<p>86 дугаар зүйл. Нийгмийн баталгаа 86.7.Цагдаагийн алба хаагчид эмнэлгийн тусламж үзүүлэх үүрэг бүхий тусгай зориулалтын эмнэлэг нь нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүссэн, өндөржүүлсэн бэлэн байдал, онц байдал зарласан, хээрийн сургууль, дадлагын үеэр эмнэлгийн баг ажиллуулна. 86.11.Гэмт хэрэгтэй тэмцэх, дайны болон онц байдал, энхийг дэмжих ажиллагаа, гамшиг, түүний үр дагаврыг арилгах зэрэг цагдаагийн алба хаагчийн эрүүл мэнд, амь насанд өндөр эрсдэлтэй онцгой нөхцөлд алба хаасантай холбоотойгоор сэтгэл зүйн нөхөн сэргээх эмчилгээ шаардлагатай бол 3 сар хүртэл хугацаагаар сэтгэл зүйн нөхөн сэргээх эмчилгээнд үнэ төлбөргүй хамруулна. 87 дугаар зүйл. Эдийн засгийн баталгаа 87.4.Нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал, онц байдлын үед болон голомтын бүсэд үүрэг гүйцэтгэсэн цагдаагийн алба хаагчид албан томилолтын зардлыг ердийн үеийнхээс гурав дахин нэмэгдүүлж олгоно.</p>
16	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль	<p>164 дүгээр зүйл.Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эдлэх хугацаа, түүнийг тооцох, ял эдэлж дуусах 164.3.Ялтан онц байдал, гамшиг, аюулт үзэгдлийн хор уршгийг арилгах нийтийн хөдөлмөрийн дайчилгаанд дайчлагдан ажилласан цагийг нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эдэлсэн хугацаанд тооцно.</p>
17	Эрүүгийн хууль	<p>6.6 дугаар зүйл.Эрүүгийн хариуцлагыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал 1.7. онц байдал, гамшиг, аюулт үзэгдэл, нийтийн эмх замбараагүй байдлыг далимдуулан үйлдсэн; 28.1 дүгээр зүйл.Тушаал биелүүлэхгүй байх 2.2.дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. 28.5 дугаар зүйл.Цэргийн албанаас оргон зайлах 2.Энэ гэмт хэргийг: 2.1.дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед; 28.6 дугаар зүйл.Биедээ гэмтэл учруулах, өөр бусад аргаар цэргийн албанаас зайлсхийх 2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ. 28.7 дугаар зүйл.Цэргийн эд хөрөнгө, байлдааны галт хэрэгсэл, тэсэрч дэлбэрэх бодисыг зарах, үрэгдүүлэх, завших 3.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол хоёр жилээс найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p>

		<p>28.8 дугаар зүйл.Цэргийн эд хөрөнгийг санаатай устгах, гэмтээх 2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол таван жилээс арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p> <p>28.12 дугаар зүйл.Байлдааны жижүүр хийх журам зөрчих 2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p> <p>28.14 дүгээр зүйл.Харуулын албаны журам зөрчих 2.Энэ гэмт хэргийг дайны байдалд шилжсэн, эсхүл онц байдал зарласан үед үйлдсэн бол нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.</p>
18	Эрүүл мэндийн тухай хууль	<p>6 дугаар зүйл.Монгол Улсын Их Хурлын бүрэн эрх 6.1.3. онц байдлын үед хүн амын эрүүл мэнд, амь насыг хамгаалах асуудлаар эрүүл мэндийн байгууллага, иргэн, бусад байгууллагын үүргийг тодорхойлох;</p>
19	Онц байдлын тухай хууль	Онц байдал зарлахтай холбоотой харилцааг бүхэлд нь энэ хуулиар зохицуулсан.
20	Гамшгаас хамгаалах тухай хууль	Онц байдалд зарлах үндэслэлд хамаарах гамшиг, аюулт үзэгдэл, ослын үед авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар хуульчилсан.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

Нэг. Хууль тогтоомж

- Монгол Улсын Үндсэн хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (1992), №1.
- Онц байдлын тухай хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (1996), №2.
- Эрүүгийн хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2002), №5.
- Хууль тогтоомжийн тухай хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2015), №25.
- Эрүүгийн хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2016), №7.
- Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, *Төрийн мэдээлэл* эмхэтгэл (2017), №7.
- Арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай Олон Улсын конвенц, 1965.
- Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын Пакт, 1966.
- Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц, 1979.
- Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц, 1984.
- Иргэний болон Улс төрийн эрхийн тухай Олон Улсын Пактаар цаазаар авах ялыг халахад чиглэсэн нэмэлт II протокол, 1989.
- Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2008 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрийн “Онц байдал тогтоох тухай” 194 дүгээр зарлиг.
- Монгол Улсын Засгийн газрын 2016 оны 59 дүгээр тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар баталсан “Хууль тогтоомжийн хэрэгцээ, шаардлагыг урьдчилан тандан судлах аргачлал”.

Хоёр. Ном зохиол, гарын авлага, судалгааны тайлан

Монгол хэлээр

- 1924, 1940, 1960, 1992 оны Үндсэн хуулиуд. Ханнс-Зайделийн сан. УБ: “Хөх судар принтинг” ХХК, 2007.
- *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар*. Ханнс-Зайделийн сан. УБ: 2009.
- Нарангэрэл.С. *Эрх зүйн эх толь бичиг*. УБ: Адмон хэвлэл, 2007.
- Совд.Г нар. *Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар*. УБ: 2000.

Гадаад хэлээр

- Bellanger, François. *Droit de nécessité et état d'exception*, In: Thürer, Daniel; Aubert, Jean-François; Müller, Jörg Paul (Ed.). *Droit constitutionnel suisse*. Zürich: Schulthess, 2001.
- Bulmer, Elliot. *Emergency Powers*. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2018.
- Campbell Black, Henry. *Black's law dictionary*, 9th edition. St.Paul, Minn: West publishing Co, 2009.
- Khakee, Anna. *Securing Democracy? A Comparative Analysis of Emergency Powers in Europe*. Policy Paper No.30. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009.
- Saint-Bonnet, François. *L'Etat d'exception*. Paris: Presses Universitaires de France, 2001.
- Smith, William. Wayte, William and Marindin, G.E. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Volume 1. London: John Murray, 1890.

Гурав. Судалгааны тайлан, илтгэл өгүүлэл

Монгол хэлээр

- Онц байдалтай холбоотой хүний эрхийн зөрчлийн мониторинг хамгааллын эвсэл /Баримтжуулалтын тайлан/, (УБ: 2008), “BCI” хэвлэлийн компани
- Оюунболд.Г. Онц байдал түүний эргэн тойронд, *Хууль дээдлэх ёс сэтгүүл* №4 (2008): 64-70.
- *Сургагч багш нарт зориулсан гарын авлага*. Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. УБ: ХЗДХЯ, 2017.
- *Хөдөө аж ахуйн салбарын танилцуулга 2017*. Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хороо.

Гадаад хэлээр

- “Declaratoria dello stato di emergenza e Consiglio supremo di difesa” *Nuovi studi politici* (gennaio-giugno 2005, n. 1/2)

Дөрөв. Цахим эх сурвалж

- “*Une nouvelle réglementation du droit de nécessité ne s'impose pas*” Communiqués, Federal Department of Justice and Police, 16 June 2006 - <https://www.admin.ch/gov/fr/start/dokumentation/medienmitteilungen.msg-id-5670.html>
- Ану.Б. “Мал амьтны гоц халдварт өвчний эрсдэл буурчээ” (2018.07.19) - <https://ikon.mn/n/1cb7>
- Батхүү.Ө. “Долдугаар сарын 1-нээс хойш...” (2015.07.01) - <http://www.olloo.mn/n/17420.html>
- Испани Улсын Үндсэн хууль - <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>
- Монгол Улсын Үндэсний статистикийн хорооны албан ёсны цахим хуудас - <https://www.nso.mn/>
- Монгол Улсын эрх зүйн мэдээллийн нэгдсэн систем - <https://www.legalinfo.mn/>
- ХБНГУ-ын Эрх зүйн актын нэгдсэн сан - <https://www.gesetze-im-internet.de/index.html>
- Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны албан ёсны цахим хуудас - <http://mofa.gov.mn/exp/blog/7/8>
- Швейцари Улсын Үндсэн хууль - <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/201809230000/101.pdf>